

Kármán Gábor

II. Rákóczi Ferenc, a Szent Római Birodalom hercege?*

Thaly Kálmán a *Turul* 1884. évfolyamában azzal a túlradó lelkesedéssel adott hírt az Erdődy grófok vörösvári levéltárában tett látogatásáról, amely minden olyan alkalommal jellemző volt rá, amikor II. Rákóczi Ferencről írt. Részletes leírást adott az általa akkor először kézbe fogott dokumentumokról, amelyekből új adatokat nyert írásainak legnagyobb hőse, a rajongva tisztelt fejedelem családjára vonatkozólag. Ezek között egy olyan okmányt is ismertetett, amelyet inkább köz-történeti jelentősége miatt ismerünk; ám mint Thaly elmagyarázta, az 1645. évi linzi béke óriási jelentőséggel bírt a Rákóczi család történetében is, hiszen I. Rákóczi György ebben nyerte el a Szent Római Birodalom hercege (*Sacri Romani Imperii princeps*, avagy rövidítve *S.R.I. princeps*) címet. Emlékeztette olvasóit, hogy az ezzel kapcsolatos tudnivalókat három évvel korábban napvilágot látott könyvében már részletesen megírta, és közölte az általa látott két példány alaki jellemzőit és az aláíróik névsorát is. Éppen csak azt mulasztotta el, hogy beleolvasson a dokumentumba, máskülönbben szembesült volna azzal, hogy az 1645. december 16-án aláírt, a magyar király és az erdélyi fejedelem közötti békét létrehozó okmánynak nincs olyan pontja, amely ezzel a kérdéssel foglalkozna.¹

Noha a később az Országos Levéltárba került, Rákóczi–Aspremont levéltár néven elhíresült gyűjtemény 1956-ban nagyrészt megsemmisült, és így az eredetit már nem tudjuk ellenőrizni, biztosak lehetünk abban, hogy a Thaly által kézbe vett okmányokban nem szerepelt a birodalmi hercegi cím. Egyetlen évvel később Szilágyi Sándor ugyanezen példányok alapján készítette el a békeszerződés szövegének máig használt, sztenderd kiadását, amelyben nincs ilyen artikulusz; 1935-ben megjelent írásában Czobor Alfréd pedig arról számolt be, hogy előkereste az eredetit, és nem találta a birodalmi hercegi cím adományozására vonatkozó kitélet.²

Ha Thaly Kálmán neve ilyen kontextusban kerül szóba, hajlamosak vagyunk azonnal arra gondolni, hogy az általa költött, de autentikusként közreadott kuruc

* Az Európai Unió finanszírozásával (SMALLST ERC-project: CoG 101043451). Az itt szereplő információk és állítások a szerzők álláspontját képviselik, és nem feltétlenül tükrözik az Európai Unió vagy a European Research Council hivatalos véleményét. Sem az Európai Unió, sem a támogatást nyújtó hatóság nem vonható felelősségre miattuk.

¹ Thaly 1884: 91. Már önmagában az is feltűnő, hogy úgy ismerteti a dokumentumokat, mintha azok a linzi béke két példánya lennének, holott azok szövege eltér egymástól: az egyik a magyar rendekkel való kibékülés részleteit, a másik az I. Rákóczi Györgynek személyesen adott kedvezményeket taglalja. Kármán 2016: 350–352.

² Szilágyi (szerk.) 1885: 402–411; Czobor 1935: 62.

versek mintájára ez esetben is tudatosan hamisította meg a történeti adatokat. Erről azonban ezúttal szó sincs. Még csak nem is az történt, ami írásaiban sokszor, hogy a helyenként száraznak ítélt tényanyagot lánglelkű fantáziájának szabadon engedése révén egészítette ki.³ Egészen egyszerűen hagyta, hogy félrevezesse II. Rákóczi Ferenc, akinek a birodalmi hercegi cím meg- (illetve a későbbi vezérlő fejedelem állítása szerint vissza-) szerzését célzó beadványait Thaly a Rákóczi ifjúságáról írott könyvében részletesen ismertette, érvrendszerét pedig – amely a vágyott igény jogosultságát szerinte „megdönthetetlenül bebizonyítja” – minden kritikai megjegyzés nélkül átvette.⁴

Noha Czobor Alfréd nemcsak a linzi békében regisztrálta a birodalmi címre vonatkozó pont hiányát, hanem több más problémára is rámutatott Thaly rekonstrukciójával kapcsolatban, megállapításai nem terjedtek el a magyar tudományosságban – aligha függetlenül attól, hogy azokat egy szfragisztikai szakmunkáskör keretei közé rejtette. A Thaly monográfiájának megjelenése óta eltelt százötven évben a fejedelem ifjúkora kapcsán számos kérdéstről folyt alapos vita.⁵ A birodalmi hercegi címet illetően azonban a szakirodalom azóta is hűségesen megismétli az állítólagos tényeket, melyek szerint a családja által a linzi békében elnyert rangot II. Rákóczi Ferenc egy hosszas procedúra végén, 1697 elején szerezte vissza.⁶

A valóság ehhez képest az, hogy nemcsak II. Rákóczi Ferenc nem kapott soha uralkodói diplomát arról, hogy használhatja a Szent Római Birodalom hercege címet és az ezzel járó jogosítványokat, de családjában senki nem bírt ezzel a tittulussal. Ennek bizonyítását kísérlem meg a következő oldalakon, mindvégig szem előtt tartva azt, hogy az elemzés nemcsak a magyar történeti köztudatban jóformán mitikus vonásokkal felruházott fejedelem életrajzának pontosítását szolgálja, de fontos tanulságokat ígér azzal kapcsolatban is, milyen jelentőséggel járt a birodalmi arisztokráciába tartozás a Magyar Királyság társadalmában.

KAMPÁNY A *PRINCEPS* TITULUSÉRT 1694–1700 KÖZÖTT

II. Rákóczi Ferenc mindössze ötéves volt, amikor az első, hivatalos fórumon történt, a Szent Római Birodalom hercege cím megszerzését célzó kísérletet feljegyezhetjük. Az 1681. évi soproni országgyűlésen a családot képviselő Klobusiczky Ferenc a következőket jelenthette Zrínyi Ilonának: nagyjában-egészében sikerült az ügyet elintéznie, a mainzi választófejedelem (hivatalból a Német-római

³ Thaly módszereiről lásd R. Várkonyi 1961. Kísérlet a posztmodern irodalomkritika elvei alapján történő újraértelmezésre: Szentpéteri 2001.

⁴ Thaly 1881: 215.

⁵ Lásd például születésének időpontjáról és körülményeiről: Mészáros 2013.

⁶ Márki 1907: 138–139; Köpeczi 1982: 107–117; Sípos 2002: 600; Köpeczi–R. Várkonyi 2004: 99–102, 114; Gebei 2007: 89. Noha forráskiadásának bevezetőjében Lukinich Imre szintén megismétli Thaly verzióját, a forrásokhoz fűzött jegyzetek között jelzi, hogy a kérdés további vizsgálatokat igényel: Lukinich 1935: 8; AR I/11. 144. 2. jegyzet.

Birodalom főkancellárja) titkára már a donációs okmány szövegét is megküldte, és kiszámolta az ilyen adományozások megtörténtekor a birodalmi pénztárba fizetendő taksa összegét is. Végül az adománylevél kiállítására mégsem került sor, és minden bizonnyal igaza van Thaly Kálmánnak, amikor ennek háttérében a bécsi udvarnak a Rákócziakkal szemben érzett ellenszenvét látja.⁷ Ezen kevésbé csodálkozhatunk, ha belegondolunk, hogy a család megelőző négy generációja feszült viszonyban volt a Habsburg dinasztiával, a Bocskai István erdélyi kormányzójaként működő Zsigmondtól kezdve egészen I. Ferencig, a Wesselényi-összeesküvés egyetlen olyan résztvevőjéig, aki katonai lépésekre ragadtatta magát.

Az 1681-ben ismeretlen körülmények között kútba esett terv felelevenítésére 1694-ben került sor. Az ifjú arisztokrata sorsa a közties években meglehetősen viszontagságosan alakult. Miután anyja – immáron Thököly Imre felesége – 1688-ban feladta Munkács várát, a fiú a továbbiakban tőle elszakítva, Kollonich Lipót bíboros gyámsága alatt nevelkedett. II. Rákóczi Ferenc előbb a neuhausi (Jindřichův Hradec-i) jezsuita kollégiumban, majd a prágai egyetemen tanult, és a gyámság alóli felszabadulásában jelentős szerepet játszott sógora, a nővérét, Julianna Borbálát 1691-ben feleségül vevő Ferdinand Gobert von Aspremont gróf. Minden jel szerint a különböző, Kollonichcsal szembenálló udvari frakciók támogatásának volt köszönhető, hogy I. Lipót három évvel a hivatalos határidő beállta előtt, 1694. március 9-én nagykorúsította II. Rákóczi Ferencet, aki ezáltal elnyerte a teljes jogi cselekvőképességet.⁸ A legelső fennmaradt *supplicatio* (amely idáig a szakirodalomban ismeretlen volt) ebben az évben keletkezhetett, de még a fiatal főúr szeptember 25-én kötött házassága előtt, hiszen az irat a feleségére egyetlen utalást sem tartalmaz.⁹

Éz a későbbi beadványokhoz képest jóval rövidebb és egyszerűbb, német nyelvű irat arról próbálja meggyőzni az uralkodót, hogy a Rákóczi család számos szolgálatot tett a Habsburg dinasztiának, így a fiatalembernek jogos megadni a *Fürst* titulust, amely amúgy sem kötődik az erdélyi fejedelmi hatalom tényleges gyakorlásához. Feltűnő, hogy ebben a beadványban elő sem kerül az *S.R.I. princeps* cím, Rákóczi (illetve a nevében fogalmazó jogtanácsos) csak általában beszél *Fürstenwürde*ről. E kifejezés magyarra fordítása meglehetősen problémás, hiszen az erdélyi *Fürst* (avagy *princeps*) magyarul „fejedelem”, ellentétben a Szent Római Birodalom azonos titulussal, amelyet „herceg”-nek fordítunk. Mindazok, akik elismerték II. Rákóczi Ferenc jogigényét – és mint a későbbiekben látni fogjuk, ilyenek nem kevesen voltak – konzekvensen „fejedelem”-nek szólították, ellentétben Esterházy Pállal, akit a magyar iratok legtöbbször „herceg”-nek címeztek attól fogva, hogy 1687. december 1-én megkapta az *S.R.I. princeps (Reichsfürst)*

⁷ Thaly 1881: 26–28.

⁸ II. Rákóczi Ferenc hányattatásairól kiskorúságának éveiben: Köpeczi–R. Várkonyi 2004: 38–84.

⁹ ÖStA AVA RAA 333.27. fol. 43–45. Köszönöm Oross Andrásnak, hogy erre a forrásanyagra felhívta a figyelmemet.

címet.¹⁰ Ez a tény is megerősíti az 1694. évi beadvány által keltett benyomást, hogy II. Rákóczi Ferenc ekkor az általa vágyott *princeps* címet kizárólag az erdélyi fejedelmi titulusból eredeztette, nem pedig egy, a családjának állítólagosan korábban adományozott birodalmi hercegi rangból.

Mindez 1694 októberére alaposan megváltozott. II. Rákóczi Ferenc a Német-római Birodalom számos fejedelmének levélben adta hírül, hogy szeptember 25-én Kölnben feleségül vette a hesseni uralkodói ház wanfriedi mellékágából származó Sarolta Amália tartománygrófnőt. A sógora patrónusának számító Károly hessen-kasseli tartománygrófon kívül kapott levelet két választófejedelem is: a brandenburgi III. Frigyes, illetve a mainzi Anselm Franz von Ingelheim érsek. A házasságot bejelentő levélben a fiatal főúr elejtett egy megjegyzést arról, hogy a fejedelmi címért folytatott küzdelmében számít a címzettek támogatására, de igényeit egy-egy különálló, ugyanaznap kelt levélben részletesebben is kifejtette.¹¹ Ebben már jelentős szerepet játszott nagyapja, II. Rákóczi György öccsének, Zsigmondnak 1651-ben kelt házassági szerződése V. Frigyes pfalzi választófejedelem lányával, Henrietta Máriával, amelyet másolatban mellékel is a levelelhez. Az okmányban a család minden tagjának neve mellett ott látjuk az *S.R.I. princeps* kitétel, ami bizonyítani látszik, hogy az erdélyi fejedelmi cím mellett a Rákócziak bírtak a Szent Római Birodalom hercege címmel is.¹² Valószínűleg hasonló csomagot kaphatott novemberben Henrietta még életben lévő húga, Zsófia, a braunschweig-lüneburgi választófejedelem özvegye is.¹³

A hessen-kasseli tartománygróf ugyan addig halasztgatta a döntését, amíg az már aktualitását veszítette, de a többi előkelőség támogatásáról biztosította II. Rákóczi Ferencet. A brandenburgi választó és Pfalzi Zsófia utasították bécsi képviselőiket, hogy szólaljanak fel az ifjú magyar főnemes érdekében, a mainzi érsek pedig maga is beadvánnyal kereste meg I. Lipótot és Gottlieb von Windischgrätzet, a Német-római Birodalom alkancellárját.¹⁴ A közbenjárás azonban nem

¹⁰ MNL OL P 108 Rep. 2–3. fasc. G no. 93. Tartalmának rövid ismertetése: Bubits–Merényi 1895: 245. A Rákóczi és Esterházy tituluszainak magyarítása közötti különbségről: Köpeczi 1982: 115.

¹¹ II. Rákóczi Ferenc levelei Károly hessen-kasseli tartománygrófnak, illetve III. Frigyesnek (Frankfurt, 1694. október 10.). HStAM 4 c Hessen-Rheinfels und -Rotenburg nr. 307; GStA PK I. HA Rep. 11. ABA 10800. fol. 5, 6–7. (utóbbi kiadva: AR U/11. 143–145). A mainzi választónak írott levelekről annak válaszából értesülünk (Aschaffenburg, 1694. október 15.) MNL OL P 1698 8. t. fol. 209–210. A hessen-kasseli tartománygróf és Aspemont gróf közötti kapcsolatot híven dokumentálják utóbbinak Károlyhoz írott levelei az 1691 és 1694 közötti időszakból: HStAM 4 f Aspemont no. 3–6.

¹² Figyelemreméltó, hogy míg Károly és III. Frigyes már októberben megkapták a másolatot, addig azt a mainzi érseknek II. Rákóczi Ferenc csak december 4-én küldte el, Bécsből. MTA KIK Ms 4967. fasc. 2. (az eredetileg a Rákóczi–Aspemont levéltár Capsa 2. fasc. 3. jelzet alatt található iratainak 19. századi másolata).

¹³ Az ő megkereséséről is válaszleveléből értesülünk: Zsófia levele II. Rákóczi Ferencnek (Hannover, 1694. november 20.). MTA KIK Ms 4967. fasc. 2.

¹⁴ Anselm Franz von Ingelheim levelei II. Rákóczi Ferencnek, I. Lipótnak és Gottlieb von Windischgrätznek (Aschaffenburg, 1694. december 21.). MTA KIK Ms 4967. fasc. 2; Pfalzi Zsófia levele Rákóczinak (Hannover, 1694. november 20.). Uo.; III. Frigyes levele ugyanannak, illetve

járt eredménnyel. 1695 januárjában felmerült egy terv, hogy II. Rákóczi Ferenc felállíthatna egy huszárezredet a császár szolgálatában, ami azon bukott meg, hogy noha a magyar arisztokrata hatalmas költségeket is vállalt volna, a császári adminisztráció nem mutatott hajlandóságot arra, hogy kiállítson egy olyan okmányt, amely igazolta volna rangját, maximum annyit ígért meg, hogy megtalálja a megfelelő formulákat arra, hogy *princeps*ként kezelje.¹⁵

1695-ből nem ismerünk újabb beadványt a kérdésben, de ez nem azt jelenti, hogy Rákóczi tétlenkedett volna. Január–februárból több olyan levél is fennmaradt, amelyekből világos, hogy megpróbálta családi iratait visszaszerezni Kassáról, a Szepesi Kamara archívumából, ahová azok a Thököly-felkelés ideje alatt több lépésben, a korábbi Rákóczi-birtokok egymás után történő elfoglalása során kerültek. Ezek egy részét valóban visszajuttatták neki, a többségét azonban csak a szabadságharc kezdete után kapta meg, amikor 1704-ben Kassa az uralma alá került.¹⁶ Az eredeti iratok hiányát szinte minden ebben az ügyben íródott *supplicatio*ja felemlégeti, de azok pótlására Rákóczi jogászai kreatív módszereket találtak ki: a következő évben készült újabb beadványokban számos 17. századi történetíró művéből gyűjtöttek adatokat, amelyek látszólag megtámogatták megbízójuk jogigényét. Ezek közül kiemelkedik az I. Lipót életrajzát író Galeazzo Gualdo Priorato állítása, amely Thalyt is félrevezette, hogy tudniillik a III. Ferdinánd és I. Rákóczi György között 1645. augusztus 16-án, Nagyszombaton megkötött békében a fejedelem megkapta a birodalmi hercegi címet.¹⁷

Az 1696-ban készült beadványok így már nemcsak azzal érvelhettek, hogy a Rákóczi család korábbi generációi használták a birodalmi hercegi címet, de annak eredetéről is számot tudtak adni. Ebben az évben márpedig II. Rákóczi Ferenc nagy energiákat mozgósított annak érdekében, hogy végleges döntést, egy *princeps*i rangját igazoló okmányt csikarjon ki a Német-római Birodalom arra illetékes személyeiből. Valamikor az év első felében a mainzi választónak adott be egy *Species facti...* című írást, amely számos történeti érvet hozott fel igazsága mellett. Ezt augusztusban mellékletként csatolta az *Allerunterthänigste Supplication...* című dokumentumhoz is, amelynek címzettje I. Lipót volt, és amelyet Windischgrätz alkancellár kezeihez juttatott el. A kereset absztraktabb kérdéseket boncolgatott, többek között azt, vajon elveszíthette-e a família a már egyszer megszerzett birodalmi hercegi titulust, és ezt ismételte meg az előzőnél is szigorúbb érvelési struktúrával az egyetlen latin nyelven íródott Rákóczi-beadvány az *Examen quaestionis...* Ez valamikor 1696 végén készült, nagyjából egyidőben az *Unvorgreifliche Deduction...* című elemzéssel, amely az eddigi érveket további adatokkal egészítette ki – ezek jó

Nikolaus Bartholomäus Danckelmann-nak (Potsdam, 1694. október 22.). Uo.; illetve GStA PK I. HA Rep. 11. ABA 10800. fol. 8–9.

¹⁵ *Ohnvorgreifliche Capitulations-Puncta...* MTA KIK Ms 4967. fasc. 2. Lásd még: Thaly 1881: 233–236.

¹⁶ Franz von Freyenfelß levelei II. Rákóczi Ferencnek (Kassa, 1695. január 25. és február 4.). MNL OL E 190 5. t. 1045–1046. sz. A Rákóczi-levéltár sorsáról: Thaly 1884: 491.

¹⁷ Gualdo Priorato 1670: 47–48.

része Giovanni Sagredo krónikájából származott –, illetve foglalkozott az ellenvetések részletes cáfolatával is.¹⁸

Azzal együtt, hogy a *supplicatiók* előkészítése és megfogalmazása nyilvánvalóan időigényes feladat volt, a kérdés azért is nyert különleges jelentőséget 1696-ban, mert II. Rákóczi Ferencnek már leszármazottai reputációjára is gondolnia kellett, hiszen májusban megszületett első fia, a később alig hároméves korában elhunyt Lipót György. Ugyanennek az évnek az őszén a nagyapa, Károly hessen-wanfriedi tartománygróf (aki nem azonos a fent említett hessen-kasseli uralkodóval) Bécsben személyesen próbált meg érvényt szerezni a család jogállásának tisztázására vonatkozó igénynek; az *Examen quaestionis* és az *Unvorgreifliche Deduction* egyaránt ennek megtámogatására készült. Thaly Kálmán feltételezte, hogy az apósi tekintéllyel megtámogatott újabb kísérlet végül sikerrel járt. Azt bevallotta ugyan, hogy a birodalmi hercegi cím megerősítéséről rendelkező diplomát nem ismerte, de mivel azzal szembesült, hogy a magyar államiság legfőbb képviselői, a nádor, a kancellár és hivatalaik 1697 elejétől egységesen mind „Celsissime Princeps”-nek szólították II. Rákóczi Ferencet, úgy vélte, az okmányoknak, amely a kérdést véglegesen rendezte, eddigre meg kellett születnie.¹⁹

Ebben az esetben azonban nem lett volna szükség arra, hogy II. Rákóczi Ferenc 1698 februárjában újra a mainzi választófejedelemhez forduljon – ezúttal az Anselm Franz von Ingelheim halála után a hivatalt elnyerő új érsekhez, Lothar Franz von Schönbornhoz.²⁰ Kérelméhez csatolta a levélváltást a korábbi főpappal, illetve annak levelét az alkancellárhoz, valamint egy újabb összeállítást, *Unvorgreifliche species facti und deduction...* címmel, amely az eddigi érvek felsorolása mellett néhány újabbat is felsorakoztat.²¹ Ezek közül az egyik feltűnése nagyon jellemző azzal kapcsolatban, milyen sokféle szálát megmozgatott a magyar arisztokrata jogigényének alátámasztása érdekében: a bécsi levéltárban jelenleg is megtalálható *Zeremonialprotokolle* sorozat egyik kötetéből idézte Bánffy Dénes 1665. évi bécsi fogadásának leírását.²²

Lothar Franz von Schönborn ugyanannyi szimpátiával kezelte az ifjú magyar főnemes ügyét, mint elődje: 1698 áprilisában levélben kereste meg a császárt, hangot adva azon véleményének, hogy az üzenetéhez csatolt beadvány minden kétséget kizárólag meggyőző, Rákóczit hanyattatásai miatt együttérzés illeti meg,

¹⁸ Mind a négy beadvány másolatban maradt fenn: MTA KIK Ms 4967. fasc. 2. Részletes ismertetésük: Thaly 1881: 217–221; Köpeczi 1982: 107–117. Bár Köpeczi Béla a beadványok elemzésekor Sagredo krónikájának olasz kiadását hivatkozta, az idézetek német nyelvűek, és az oldalszámok is az 1694. évi augsburgi kiadáséhoz illeszkednek: Sagredo 1694.

¹⁹ Thaly 1881: 237–238.

²⁰ II. Rákóczi Ferenc levele Lothar Franz von Schönbornnak (Bécs, 1698. február 5.). ÖStA AVA RAA 333.27. fol. 15.

²¹ ÖStA AVA RAA 333.27. fol. 17–29.

²² ÖStA AVA RAA 333.27. fol. 27r–v. Az eredeti bejegyzés: ÖStA HHStA OmeA Zeremonialprotokolle Bd. 2. fol. 1177. A forrásra Cziráki Zsuzsanna hívta fel a figyelmet, segítségét ezúton is köszönöm.

és a *princepsi* jogállását biztosító okmányt ki kell neki állítani.²³ Erre nyilvánvalóan nem került sor, hiszen a magyar főúr decemberben újra Pfalzi Zsófiához fordult közbenjárásért az úgy rendezése érdekében.²⁴ Sőt, 1700-ból is ismerünk olyan leveleket, amelyek azt bizonyítják, hogy a kért adománylevél kiállítása még mindig halasztódott. Márciusban Rákóczi az apósától annak újbóli személyes közbenjárását kérte, és valószínűleg ekkor vehette fel a kapcsolatot újra a mainzi érsekkel is, amelynek következményeként az utóbbi májusban megismételte I. Lipóthoz intézett kérését a diploma kiállításával kapcsolatban.²⁵

A kérvények sora itt megszakad, de ezen nem csodálkozhatunk, ha számításba vesszük, hogy alig egy évvel később, 1701. április 18-án II. Rákóczi Ferencet felségárulás vádjával letartóztatták, és életének későbbi időszakában már aligha igényelt volna hasonló kegyeket I. Lipóttól. Minden jel arra mutat, hogy az utolsó beadvány sem járt eredménnyel: egy esetleges kinevezési okmánynak sem eredeti, sem másolati példányát, de még fogalmazványát sem ismerjük.²⁶ A korabeli közvélemény sem tudott róla, hogy a diplomát kiállították volna, sőt, többen úgy vélték, hogy annak megtagadása idegenítette el a magyar főurat a császár-királytól. A *Theatrum Europeaumban* megjelent beszámoló névtelen szerzője ezt állítja (jelentősen leegyszerűsítve a fiatal arisztokrata radikalizálódásának okait),²⁷ de az is árulkodó, hogy a közvéleményből számos olyan hangot is lehetett hallani, amely szerint a *princeps* rang megadása eszközül szolgálhatna Rákóczi mozgalmának lecsendesítésére. A *Daily Courant* újságírója meglehetősen távol volt az eseményektől, amikor 1706-ban azt állította, hogy Lipót egy svábföldi örgrófságot és a birodalmi hercegi címet ajánlotta a békéért cserébe a vezérlő fejedelemnek. Bethlen Miklósról azonban nyugodtan feltételezhetjük, hogy tudott volna róla, ha Rákóczi korábban valóban elnyeri az áhított titulust, és ebben az esetben *Olajágot viselő Noé galambja* című pamfletjében nem tanácsolta volna, hogy annak megadásával kárpótolják a fejedelmet, ha lemond Erdélyre

²³ Lothar Franz von Schönborn levele I. Lipótnak (Bamberg, 1698. április 5.). ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 11–12. Nem világos, hogy a II. Rákóczi Ferenctől ismert datálatlan, Lipótnak szóló (újabb érveket nem tartalmazó) „ismételt beadvány” ehhez az alkalomhoz, vagy az 1700-ban megismételt próbálkozáshoz kötődik: uo. fol. 1–3.

²⁴ II. Rákóczi Ferenc levele Pfalzi Zsófiának (Sáros, 1698. december 27.). ÖStA HHStA UA AA fasc. 178. fol. 207–208. Noha Köpeczi Béla ismerte a levelet, ez nem ingatta meg azon meggyőződésében, hogy II. Rákóczi Ferenc már 1697-ben megkapta a vágyott okmányt. Azt feltételezte, hogy a magyar főúr már ahhoz kérte a támogatást, hogy rangját gyermekei is örökölhessék – noha ilyen kitévelt a dokumentum egyáltalán nem tartalmaz. Köpeczi 1982: 114–115.

²⁵ Lothar Franz von Schönborn levele I. Lipótnak (Bamberg, 1700. május 8.). ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 5; II. Rákóczi Ferenc levele Károly hessen-wanfriedi tartománygrófnak (Bécs, 1700. március [nap nélkül]). OSzK Fol. Hung. 1389/17. fol. 194. Utóbbit – az előző jegyzetben ismertetett, Pfalzi Zsófiának küldött levélhez hasonlóan – mind Thaly Kálmán, mind Köpeczi Béla úgy érti, mintha az abban kért támogatásra már csak a címnek az utódokra való kiterjesztéséhez lett volna szükség: Thaly 1881: 238–239; Köpeczi 1982: 115.

²⁶ Nem szerepel a bécsi levéltár rangemelési okmányait csaknem teljeskörűen tartalmazó jegyzékben sem: Frank 1973.

²⁷ Idézi Lukinich 1935: 8. 11. j. A letartóztatásról uo. 38–39.

vonatkozó igényéről.²⁸ Levonhatjuk tehát a következtetést: II. Rákóczi Ferenc úgy használta az *S.R.I. princeps* címet, hogy soha nem kapta meg az arra őt feljogosító okmányt.²⁹

A JOGIGÉNY MEGALAPOZÁSA

Ahogy a megelőző oldalakon láthattuk, II. Rákóczi Ferenc számos beadványt készítettett, hogy visszaszerezze családjá vélt jogait a *princeps* cím használatára. Ezek az idő előrehaladtával egyre bővültek, de a *supplicatiók* összeállítói mindig megtalálták a lehetőséget arra, hogy a korábbi érvekből is válogassanak; a legnagyobb terjedelmű írások pedig szisztematikusan az összes érvet felsorolták, ennek révén – mint látni fogjuk – kétszeresen is megtámogatva a fiatal arisztokrata kérését.

Az időrendben első beadvány érvrendszere azt próbálta alátámasztani, hogy II. Rákóczi Ferenc kiemelt rangja őseinek erdélyi fejedelmi címéből ered. Ez az állítás persze meglehetősen problematikus volt, hiszen Erdély köztudomásúlag nem örökletes monarchia volt, fejedelmei egyrészt a rendek szabad választásának, másrészt a szultáni jóváhagyásnak köszönhették legitimitásukat – és ezt a tényt természetesen a magyar kancellária is számos esetben olvasta az ifjú főnemes fejére. 1694. évi beadványában Rákóczi még csak két érvet sorakoztatott fel ezzel kapcsolatosan. Egyrészt hangsúlyozta, hogy a családjából Erdélyben elsőként trónra lépett fejedelem, Zsigmond, Rudolf magyar királynak tett szolgálatai jutalmaképpen került a fejedelemség trónjára – ami meglehetősen abszurd, hiszen a felső-magyarországi báró Bocskai felkelése alatt lett Erdély kormányzója, és az egyetlen olyan fejedelemként szokás emlegetni, akit a rendek a két szomszédos nagyhatalom támogatottjaival szemben, ténylegesen szabadon választottak uralkodójuknak.³⁰ II. Rákóczi Ferenc feltehetőleg ükapja 1588-ban kelt bárói oklevelét ismerhette, amely jócskán a Rudolffal való szembefordulása előtt íródott, és ténylegesen a királynak tett szolgálatait ecsetelte.³¹ Másrészt az irat első ízben említette a Rákóczi Zsigmond hasonnevű unokájával kapcsolatos tényt, amelyet a későbbiekben jóformán minden beadvány megismételt: ha I. Rákóczi György

²⁸ *Daily Courant* 1706. május 15. (az adatért Horváth Rékának tartozom köszönettel); Bethlen 1979: 288.

²⁹ Az örökös főnemesség kialakulásának klasszikus monográfusa, Schiller Bódog meglepő adattal szolgál: ő nemcsak azt véli tudni, hogy II. Rákóczi Ferenc megkapta a címet, de egyenesen azt is, hogy a Szent Római Birodalom hercegi cím összekötődött az őt megillető cím, a „Sáros grófja” „rangemelésével” és megadja az így keletkezett „dux S.R.I. de Sáros” formulát. Schiller 1900: 301. Sajnos nem tudjuk, mire alapozza ezt az állítást, mert a jegyzetben idézett két szakirodalom egyike sem állít hasonlót. Nagy 1861: 607; Wertner 1891: 116.

³⁰ Az 1694. évi beadvány: ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 43r–v. Az érv később előkerül 1696-ban az *Examen quaestionis*ban, majd 1698-ban az *Unvorgreifliche species facti und deduction*ban is: MTA KIK Ms 4967. fasc. 2; ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 19v. Rákóczi Zsigmond megválasztásáról és a két szomszédos nagyhatalom reakcióiról: Papp 2008.

³¹ MNL OL A 57 4. k. fol. 534–536. A rangemelési okmányok azonosításához: *Főrendi rangemelési oklevelek adatbázis*.

másodszületett fia feleségül vehette Pfalzi Henriettát, nyilvánvalóan *princeps*nek kellett lennie – ez viszont azt jelenti, hogy a rangot nemcsak a család fejedelemségre megválasztott tagjai, hanem minden leszármazottjuk viselte.³² Ahogy a korábbiakban jeleztem, a hipotetikus következtetés hangoztatását a későbbiekben felváltotta az a gyakorlat, hogy az ifjú főnemes nagyapja öccsének házassági szerződéséről készített másolatot is mellékel, amely minden kétséget kizáróan mutatta rokona *princeps* címét. Ennek hitelességére a későbbiekben még visszatérek.

Szintén rendelkezésre állt már a legelső beadványban az az érv, hogy II. Rákóczi Ferenc apai nagyanyja, Báthory Zsófia révén egy másik, számos erdélyi fejedelmet, sőt lengyel királyt is adó család leszármazottja. A *Species facti* hosszasan érvelt amellet, hogy a régi római családok esetével összhangban, a *princeps* titulus öröklődhetett női ágon is, és feltette a kérdést: vajon átadta volna nagyanyja minden tulajdonát a Rákócziaknak, ha azok nem fejedelmi rangúak? Ezt egészítette ki az 1698-ban vagy 1700-ban elkészült, Lipótnak szóló „ismételt beadvány” azzal az állítással, hogy Báthory Zsófia a halálos ágyán meghagyta: amíg csak a Rákóczi familia fennáll, annak kell továbbvinnie nevét és címerét, így temetésekor nem is alkalmazták a családok kihalását jelző szimbólumot, a megfordított címert.³³ Az érvek meggyőző ereje azonban ebben az esetben is csupán az alkalmazott retorikában keresendő, maga az érvelés a magyarországi főnemesi rangok öröklődésének rendjével valójában nem állt összhangban.

A beadványok számos példát hoztak arra is, hogy bizonyítsák: a hatalmuk alatt álló terület elvesztése nem jelenti automatikusan azt, hogy az uralkodók *princeps* címüket is elvesztik. A felsorakoztatott esetek nemcsak az európai fejedelmi házak történelméből származtak, hanem a Rákócziakéból is: hiába mondott le II. Rákóczi György 1657-ben a trónról, a továbbiakban is *Fürst*nek címezték.³⁴ Az erdélyi fejedelmek *princeps* rangjának öröklésére az összegző igénnyel megírt *Unvorgreifliche species facti und deduction* hozta a legerőteljesebb érvet: a brandenburgi udvar nyilvánvalóan nem vállalhatta annak kockázatát, hogy Bethlen Gábor és Katalin ögrófnő gyermeke nem lesz magától értetődő módon *Fürst*, amikor 1625-ben beleegyezett kettejük házasságába. II. Rákóczi Ferenc és jogtanácsosai nyilván nem tudhatták: a választófejedelemség irányítóinak jó okuk volt elhinni, hogy Bethlen képes lesz utódját is megválasztatni az országgyűléssel; sőt, a fejedelem a házasságért cserébe minden jel szerint megígérte, hogy a rendek újdonsült nejét fogják azonnal utódává megtenni.³⁵

Az erdélyi fejedelmi címből eredeztetett *princeps* titulussal kapcsolatos érvek körében 1696-ban új fejleményként került be a beadványokba Sagredo állítása,

³² ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 43v–44r. Az érvet a későbbiekben minden beadvány és számos pártfogást kérő levél is megemlíti.

³³ ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 2v, 44r–v; MTA KIK Ms 4967. fasc. 2.

³⁴ II. Rákóczi Ferenc levele III. Frigyesnek (Frankfurt, 1694. október 10.). AR I/11. 143–144; MTA KIK Ms 4967. fasc. 2 (*Allerunterthänigste Supplication és Unvorgreifliche deduction*).

³⁵ ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 19r–v. Bethlen és Katalin házasságának körülményeiről: Kármán 2015.

amely szerint a 1630-as években I. Rákóczi Györgyöt, miután sikeresen megvédte magát Bethlen István trónkövetelési kísérletével szemben, IV. Murád szultán örökös erdélyi fejedelemmé nevezte ki. A látszólag perdöntő érv alapját képező állítás mindazonáltal sajnos tévedés volt. Ráadásul könnyen támadhatóvá tette, hogy a *princeps* címet az öselleniségként emlegetett Oszmán Birodalom uralkodójától eredeztette, akivel I. Lipót ekkor már egy évtizede háborúban állt; bár az *Examen quaestionis* kísérletet tett annak bizonyítására, hogy ez a kinevezés érvényességét semmilyen szinten nem érinti.³⁶ Ráadásul 1698-ban a beadvány összeállítói ezt még egy újabb tévedéssel megtoldották, immáron azt állítva, hogy a szultán Moldva és Havasalföld trónját is Rákóczinak adta.³⁷

Az 1696-ban készült irások megkísérelték az erdélyi fejedelmi címet összekötni a Szent Római Birodalom hercege címmel. Helyesen hívták fel a figyelmet arra, hogy Báthory Zsigmond 1595-ben a prágai szerződésben elnyerte a titulust, és jelezték, hogy 1606-ban a bécsi béke Bocskai Istvánnak is biztosította elődjének összes címét. Problémát okozhatott volna, hogy amennyiben a két rang valóban egymáshoz kötődött – ahogy azt a beadványok fogalmazói sugallni kívánták –, miért kellett azt 1621-ben, a nikolsburgi szerződésben Bethlen Gábornak újra megadni; ám ez utóbbit Rákóczi jogászai úgy tálták, mintha a békeokmány csak egy már létező gyakorlatot erősített volna meg.³⁸ A császár-királyal kötött szerződések révén nyert birodalmi hercegi cím azért is fontos volt a kérvények érvelése szempontjából, mert a következőt mutatta: az *S.R.I. princeps* titulust úgy is jogosan viselhette valaki, hogy erről nem kapott külön uralkodói diplomát.³⁹

II. Rákóczi Ferenc ugyanis azt is állította, hogy ősei nemcsak az erdélyi fejedelmi címből adódóan, hanem saját jogon is *princeps*ek voltak, ám a birodalmi hercegi címről szóló donációt nem tudta felmutatni. Számtalanszor elmagyarázta, hogy az uralkodói diploma lehet, hogy a családjától elkobzott iratok között van, de az sem kizárt, hogy Thököly Imre magával vitte az emigrációba. Egy másolatának a birodalmi archívumban is fellelhetőnek kellett volna lennie; 1694 augusztusában azonban Rákóczi hiába kérte meg a mainzi érseket, hogy keressesse meg az iratot a levéltárban, a kutatás nem járt sikerrel.⁴⁰ Ezért a későbbi beadványokban a magyar főúr már abból indult ki, hogy a diploma el sem készült, és

³⁶ Sagredo 1694: 425; MTA KIK Ms 4967. fasc. 2. Első feltűnése ugyanott, az *Allerunterthänigste Supplication* lapjain.

³⁷ ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 20r–v. Ennek Sagredo krónikájának szövegében nincs nyoma. Az állítás még a Pfalzi Zsófiának küldött levélben (Sáros, 1698. december 27.) is felbukkan, Moldva és Havasalföld, illetve a hét vármegye feletti örökletes uralmat tulajdonítva I. Rákóczi Györgynek: ÖStA HHStA UA AA fasc. 178. fol. 208r.

³⁸ Az érv egyaránt szerepel a *Species factibus* és az *Examen quaestionibus*ban (MTA KIK Ms 4967. fasc. 2.), de megismétli az *Unvorgreifliche species facti und deduction* is: ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 18v–19r. A vonatkozó artikulások a szerződések szövegében: Gooss (Hg.) 1911: 229–230, 348, 550.

³⁹ Ez az állítás szerepel a *Species factibus*ban, az *Examen quaestionibus*ban, illetve az *Unvorgreifliche deduction*ban is: MTA KIK Ms 4967. fasc. 2.

⁴⁰ Rákóczi 1694. augusztusi 24-i megkereséséről a mainzi választófejedelem december 21-i leveléből tudunk, MTA KIK Ms 4967. fasc. 2.

ennek az első pillantásra különösnek tűnő jelenségnek a magyarázatára pompás párhuzamos esetként lehetett hivatkozni Báthory Zsigmond, Bocskai István és Bethlen Gábor birodalmi hercegi címeire – egy uralkodók közötti szerződésben szerzett rangemelés mellé a birodalmi kancellária szemléletmódot valóban feleslegesnek tartotta külön okmány kiállítását.

A diploma hiányában II. Rákóczi Ferenc a Priorato I. Lipót-életrajzában az állítólagos 1645. évi nagyszombati békéről közölt információkkal támasztotta alá mondandóját. Az olasz nyelvű összefoglalás 4–5. pontját rendszeresen szó szerint idézte, amire már csak azért is szükség volt, mert Priorato nem egészen pontosan azt írta, amit II. Rákóczi Ferenc szeretett volna olvasni: az összefoglalásban nem az szerepelt, hogy dédapja megkapta a címet, hanem hogy „kinevezve maradt”.⁴¹ Éppen ezért több beadványban is el kellett magyaráznia, hogy a „megmarad” ige a szövegben tulajdonképpen arra utal, hogy kontinuitás van a nagyszombati egyezmény, illetve a korábbi szerződések által az erdélyi és a birodalmi *princeps* címek között létesített kapcsolat között.⁴²

Az ifjú főnemes szemléletmódot kerestette a béke eredeti példányát is, mert az *Unvorigreifliche deduction* felhívja a figyelmet arra, hogy az 1647. évi országgyűlés nem a nagyszombati egyezmény szövegét cikkelyezte be, hanem az 1645. december 16-án kelt linzi szerződés rendekre vonatkozó részét.⁴³ Az 1698. évi beadvány aztán előállt egy olyan érveléssel, amely egyszerre tudta megmagyarázni ezt a különös tényt, illetve azt is, miért nem készült el az *S.R.I. princeps* titulus használatát jóváhagyó császári diploma: feltételezte, hogy mind I. Rákóczi György korábbi szövetségesei, mind a Fényes Porta nyugalmának megőrzése érdekében a nagyszombati békeszerződést pontosan e rendelkezése miatt titokban tartották.⁴⁴ Az állítás olyan meggyőzőnek tűnt, hogy I. Lipótnak írt beadványában a mainzi érsek is megismételte.⁴⁵

Az érv legnagyobb hiányossága az, hogy az 1645. augusztus 16-án kötött nagyszombati béke egész egyszerűen sosem létezett. III. Ferdinánd augusztus 8-án adott ki egy nyilatkozatot arról, hogy I. Rákóczi György követeléseit hajlandó teljesíteni, és ezek alapján az előzetes békeokmányokat augusztus 22-én, Lampersdorfbán írta alá a fejedelem és a táborában tartózkodó királyi tárgyalódelegátus, Törös János.⁴⁶ A diplomata részletes jelentéséből azt is tudjuk, hogy augusztus 16-án a fejedelem nem Nagyszombatban, hanem attól jóval

⁴¹ „[...] il detto Rakoczy restasse chiaro principe del Imperio.” Gualdo Priorato 1670: 48.

⁴² A magyarázat a *Species factibus*, illetve az *Unvorigreifliche series facti und deduction*ban szerepel: MTA KIK Ms 4967. fasc. 2; ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 21r.

⁴³ MTA KIK Ms 4967. fasc. 2. Már csak ezért is figyelemre méltó, hogy Thaly Kálmán a linzi béke okmányait kezében tartva vélte megtalálni a birodalmi hercegi cím forrását.

⁴⁴ ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 21r. Az érvet használja a Pfalzi Zsófiának küldött levél is (Sáros, 1698. december 27.). ÖStA HHSStA UA AA fasc. 178. fol. 208r.

⁴⁵ Lothar Franz von Schönborn levele I. Lipótnak (Bamberg, 1698. április 5.). ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 12v.

⁴⁶ Szilágyi (szerk.) 1885: 340–349; Gooss (Hg.) 1911: 760–761.

nyugatabbra, Szomolány és Pozsonynádasd között tartózkodott.⁴⁷ Prioratónak a békepontokról adott összefoglalása ugyan nagyrészt valóban az augusztusban aláírt előzetes pontok (és azok decemberi linzi ratifikációja) tartalmát követi, de ezekben nem fordul elő az *S.R.I. princeps* titulus – sőt, a tárgyalások menetét dokumentáló forráskiadvány, a *Linzi béke okmánytára* tanúsága szerint ennek igénylése fel sem merült az egyeztetések meg-megújuló sorozatában.⁴⁸

Priorato ráadásul nemcsak itt tévedett, de hibás alapfeltevéséhez konzekvensen ragaszkodott művének egy későbbi pontján is, amivel újabb érvet szolgáltatott az ifjú főnemes és jogtanácsosai számára. 1658 októberéről szólva ugyanis a történetíró arról számolt be, hogy II. Rákóczi György követe katonai segítség mellett azt is kérte a császártól, hogy lévén birodalmi herceg, felesége és fia kapjon menedéket I. Lipót területein.⁴⁹ Ezeknek a tárgyalásoknak a dokumentumait nem ismerjük, arról azonban van értesülésünk, hogy Nádasdy Ferenc országbíró ugyanezen év májusában ajánlotta II. Rákóczi Györgynek az *S.R.I. princeps* titulus kérvényezését, a fejedelem érdeklődését azonban nem sikerült felkeltenie. Valószínű, hogy Priorato korábban leszögezett, biztosnak vélt tudása alapján módosította akár önkéntelenül is a menedéket és birodalmi címet egyszerre kérő fejedelmi igénybejelentés tartalmát. II. Rákóczi Ferenc beadványai mindenesetre itt is még egy kicsit tovább torzítottak Priorato hibás tényállításain, úgy tárgyalva a kérdést, mintha a vonatkozó szakasz nemcsak a fejedelem igényeit, hanem a császárral kötött (a valóságban végül létre nem jött) megállapodás tartalmát is ismertette volna.⁵⁰

II. Rákóczi Ferencsel máskor is megtörtént, hogy teljesen jóhiszeműen olyan kéréseket tárt tárgyalópartnerei elé, amelyeknek nem volt jogalapjuk, egészen egyszerűen azért, mert forrásai félrevezették. Felségárválási pere idején például Sarolta Amália kérte férje számára XII. Károly király védelmét, hivatkozva az 1643. évi gyulafehérvári szerződésre, amelyben a Svéd Korona megígérte I. Rákóczi Györgynek, hogy egész családját a pártfogásába veszi – noha az egyezmény valójában nem tartalmazott ilyen pontot. Ebben az esetben a fejedelmi családot az tévesztette meg, hogy a tárgyalássorozat egy dokumentumát annak idején a császári oldal elfogta és nyomtatásban terjesztette, ebben pedig valóban szerepelt a végleges szerződésből már kimaradt artikulus.⁵¹ Nem tudjuk, Prioratót mi vezette félre, mert olyan kortárs röplapot jelenleg nem ismerünk, amely 1645-ben nagyszombati békéről számolna be. Mindenesetre II. Rákóczi Ferenc legfontosabb érve, a birodalmi hercegi cím megadását konkrétan tartalmazó okmányra való hivatkozás valótlanúságot állított.

⁴⁷ Törös János jelentése (Linz, 1645. december 10.); Szilágyi (szerk.) 1885: 364.

⁴⁸ Szilágyi (szerk.) 1885.

⁴⁹ „[...] la moglie e 'l figlio potessero in ogni caso haver ricovero negli Stati di Cesare, dal quale fusse dichiarato Principe dell'Imperio”. Gualdo Priorato 1670: 361.

⁵⁰ Így szerepel a *Species facti*-ban és az *Unvorgreifliche deduction*-ban (MTA KIK Ms 4967. fasc. 2.), illetve 1698-ban az *Unvorgreifliche species facti und deduction*-ban: ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 23r–v. Nádasdy javaslatáról: Toma 2012: 1181.

⁵¹ Kármán 2013: 125–127.

Ehhez képest a többi felmerülő érv már sokkal kisebb súllyal bírt. A *Zeremonialprotokoll*ból idézett passzus például azt volt hivatva bizonyítani, hogy Erdély fejedelmének követe 1665-ben azért kapott meglehetősen szerény audienciát, amelyen I. Lipóton kívül csak egyetlen Habsburg tisztségviselő volt jelen, és azért nem utaltak ki a kalauzolására külön megbízottat, mert a Szent Római Birodalom fejedelmeként ekkoriban már nem számított idegen uralkodónak.⁵² Persze az ellenvélemények között (amelyek egy részét a beadványokból ismerhetjük meg, mert Rákóczi vitába száll velük) is akadtak olyanok, amelyek meglehetősen ingatag lábakon álló feltevésekre építettek. Többször is előkerül például az a kifogás, amit a magyar arisztokrata Kollonich Lipóttól hallott: ha III. Ferdinánd meg is adta a birodalmi hercegi címet I. Rákóczi Györgynek, annak használatát csak három generációnak engedélyezte. II. Rákóczi Ferenc teljes joggal minősíthette légből kapottnak ezt a meglehetősen valószínűtlen alapfeltevésekkel élő interpretációt.⁵³

RÁKÓCZI ZSIGMOND, AZ ELŐKÉP ÉS ADUÁSZ

Noha az *Allerunterthänigste Supplication* külön fejezetet szentelt annak a kérdésnek, hogy az udvari történetírók állításait nem illendő kétségbe vonni, egy eredeti okmány még Priorato sorainál is hatékonyabban volt képes II. Rákóczi Ferenc érvelését megtámogatni. Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta házassági szerződését az ifjú arisztokrata 1694 őszétől kezdve számos közbenjárást kérő leveléhez mellékelte másolatban, egyes esetekben – így például a brandenburgi választófejedelmében – ez volt az egyetlen bizonyítéka a *princeps* titulussal kapcsolatos jogigény érvényességének. Ennek tulajdonképpen elegendőnek is kellett volna lennie, hiszen a Rákóczi által terjesztett másolatokon az *S.R.I. princeps* cím ott díszelgett az összes családtag neve mellett.⁵⁴ A probléma azonban az, hogy a házassági szerződés 1650–1651-ben készült fogalmazványai és a hozzá kötődő iratok közül egyetlen egyet sem ismerünk, amely tartalmazná ezt a titulust.

⁵² ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 27r–v.

⁵³ Az érv jóformán minden dokumentumban feltűnik: először 1694 őszén, lásd II. Rákóczi Ferenc levelét III. Frigyesnek (Frankfurt, 1694. október 10.). AR I/11. 143. Kollonichot az 1698-ban vagy 1700-ban írt „ismélt beadvány” azonosította az állítás forrásaként, bár a felelősséget a Rákóczival szemben amúgy nagyon erős rosszindulattal viseltető bíboros helyett annak tanácsadóira hárította át: ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 1v.

⁵⁴ Két jelenleg is létező kéziratos példány ismert: HStAM 4 c Hessen-Rheinfels und -Rotenburg no. 307; GStA PK I. HA Rep. 11. ABA 10800. fol. 2–4. A vörösvári Erdődy- (később a Rákóczi-Aspremont-) levéltárban további három másolat volt, ezek azonban a levéltárat 1956-ban ért károk után újra kutathatóvá tett töredékgyűjteményben (MNL OL P 1498) már nem találhatóak meg. Ezekről készült a 19. századi szövegközlés: Szilágyi 1890b: 597–602. Valószínű, hogy a bécsi levéltárban lévő, 17. század végi kézírás jeleit mutató példány is e másolatok egyike, csak utolsó lapja – amely a szerződés 1651. május 24-i kiegészítő záradékát, illetve a későbbi hitelesítő feljegyzéseket tartalmazta – elveszett. ÖStA HHStA UA AA fasc. 176. Konv. A. fol. 36–37.

A berlini levéltárban nagy mennyiségben fennmaradt iratanyagból jól látszik, milyen gondot okozott a házassági szerződés megfogalmazásakor az a tény, hogy Rákóczi Zsigmond ugyan egy erdélyi fejedelem fia, az aktuálisan uralkodó II. Rákóczi Györgynek pedig öccse volt, de ő maga nem bírt semmilyen uralkodói címmel. Noha elvben megörökölte hasonnevű nagyapja bárói rangját, de ezt a titulust neve mellé illesztve soha nem használta – ahogy az a 17. század közepéig nem is volt szokás Magyarországon, ahol csak a „magnificus” megszólítás jelezte a bárók (másként: mágnások) magas társadalmi pozícióját.⁵⁵ Károly Lajos pfalzi választófejedelem, Henrietta bátyja, illetve a nevében tárgyaló brandenburgi udvari tisztviselők élénken érdeklődtek aziránt, vajon *princeps*nek számít-e a reménybeli vőlegény, hiszen abba nem egyezhettek volna bele, hogy az ifjú patlagrófnő mélyen rangon alul házasodjon.⁵⁶

Különösen szembeötlő lett a probléma, amikor a házassági szerződés megkövetelésére került sor. A tárgyalásokat a menyasszony családja részéről vezető Erzsébet Sarolta özvegy brandenburgi választófejedelemné, Henrietta nagynénje címei nyolc sort töltöttek be, és noha Károly Lajos titulációját rövidre szabták, az ő neve mellett is díszelgett olyan rang (a bajor hercegé), amelyet valójában már a 13. század óta családjának egy másik ága töltött be.⁵⁷ Az erdélyi részről Lorántffy Zsuzsanna és II. Rákóczi György titulációjával nem volt probléma – de mit írjanak Rákóczi Zsigmond neve mellé? Végül az első fogalmazványokban egyszerűen Zsigmondot is „Transylvaniae princeps”-nek minősítették, amikor pedig a szövegben újra előkerült a neve, a „Transylvaniae dux” formulát is használták, a német verziókban pedig „Fürst in Siebenbürgen”-t tüntettek fel.⁵⁸ Az erdélyi követek a szöveghez írott kommentárjaikban kerülték a *dux* használatát, és feltehetőleg szóvá is teheték, hogy a fejedelemségben nem létezik ilyen rang, mert a szerződés második verziója már csak a *princeps* titulust használja Rákóczi Zsigmond rangjának leírására. Mindenesetre az 1650. október 16-án a sziléziai Crossenben, Erzsébet Sarolta és Henrietta lakóhelyén aláírt dokumentum továbbra is *princeps*nek, visszautaláskor pedig helyenként *dux*nak hívja a vőlegényt, bátyja rangját pedig úgy különbözteti meg, hogy uralkodó fejedelemnek („regens princeps Transylvaniae”) címzi.⁵⁹

A Rákócziak, amikor szembesültek a követeik által hozott szerződésszöveggel, nem találták kielégítőnek a megoldást, amely szöges ellentétben állt az erdélyi

⁵⁵ Schiller 1900: 262–288; Pálffy 2009a.

⁵⁶ Feljegyzés a házassági tárgyalások kezdete körüli időszakból (1650. október). GStA PK BPH Rep. 34. TT2. fol. 26r; Erzsébet Sarolta brandenburgi özvegy választófejedelemné levelei Károly Lajosnak (Crossen, [1650.] november 30. [december 10.], [1651.] január 25. [február 4.], február 7/17.). NSHStA Hann. 91. Kurfürstin Sophie no. 37a. fol. 63–64, 16, 23. Az esküvőről: Kármán 2010; Kármán 2011: 179–193.

⁵⁷ Szilágyi Sándor kiadása rövidítve közli a szerződés elejének titulációit (köztük Rákóczi Zsigmondét is), a kéziratos másolatokon azonban jól látszanak a hosszú címzések (lásd 54. jegyzet).

⁵⁸ A szerződés korai latin, illetve német fogalmazványai: GStA PK BPH Rep. 34. TT2. fol. 33–39, 40–44.

⁵⁹ GStA PK BPH Rep. 34. TT2. fol. 40r, 46r–v, 56–61.

közjogi helyzettel. Egy ideje persze már tisztában voltak vele, hogy ha birodalmi fejedelmi családból akarnak feleséget Zsigmond számára, a tituláció problémájával meg kell küzdeniük. A bizalmukat politikai tanácsadóként is élvező gyulafehérvári professzor, Johann Heinrich Bisterfeld (aki maga is a Német-római Birodalomból érkezett, így kiválóan ismerte az ottani elit szerkezeti sajátosságait, valamint azok ceremonialis vetületeit) leveleiben már 1650 júniusában olvashatunk utalásokat a „titulus”-sal kapcsolatos reményeire, amelyet a császár megadhatna, amennyiben nem lenne féltékeny a Rákóczi családra.⁶⁰ Szilágyi Sándor szerint az utalás a Szent Római Birodalom hercege címre vonatkozik – azonban a júliusban a Rákócziaktól Bécsbe küldött követség iratanyagában nem találunk utalást arra, hogy ezt kérvényezték volna III. Ferdinándtól.⁶¹

A család egy 1651. február 12-én kiállított nyilatkozatában (amelyben néhány módosítást kértek a követeik által korábban egyeztetett szerződészöveghez képest) találta meg a később véglegesnek bizonyuló megoldást. Rákóczi Zsigmond ebben használt titulációja mellett, hogy dokumentálta a fejedelmi Rákóczi családból való származását, a munkácsi és makovicai hercegségek, illetve Szatmár és Szabolcs megyék urának címezte; amikor pedig a szöveg visszautalt Zsigmondra, azt egyszerűen „Nos, Sigismundus” formában tette.⁶² Ugyanez a formula tűnik fel márciusban az immáron jóváhagyott végleges szerződészöveghez írott záradékban, amely ki is emeli, hogy a Crossenből kapott verziót szó szerint befoglalták saját okmányukba, kivéve Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelmi címét, amelyet „a ferdítés [elkerülése] és a szerénység okán” hagytak ki.⁶³ Ugyanez látható az összes II. Rákóczi Ferenc által másoltatott példányon és azon a lapon is, amely anyaga és 17. század közepi szép kancelláriai kézírása alapján talán egy eredeti példány töredéke lehet.⁶⁴ Úgy tűnik, ez a tituláció már a pfalzi és brandenburgi tárgyalópartnereknek is teljesen megfelelt, mert az 1651. május 16-án kiállított okmányban, amelyben Henrietta hivatalosan lemondott az ősei által birtokolt területek feletti uralom igényéről, szintén ezt a formulát vették át.⁶⁵

⁶⁰ Johann Heinrich Bisterfeld levelei Rákóczi Zsigmondnak (Gyulafehérvár, 1650. június 4. és október 6.). Szilágyi 1890: 252, 454–455.

⁶¹ Szilágyi 1886: 150–151. Szilágyi Sándor interpretációját erősen befolyásolta az, hogy Thaly könyvéből úgy tudta, a Rákócziak 1645-ben elnyerték a Szent Római Birodalom hercege címet. A Bethlen Ferencnek és Pálóczi Horváth Jánosnak írott nagyon részletes instrukciók és II. Rákóczi György nekik küldött levelének kiadása: EOE XI. 83–104; Bethlen a követség végeztével Rákóczi Zsigmondnak küldött levele (Nyitra, 1650. szeptember [nap hiányzik]). Szilágyi 1890: 454.

⁶² A német másoló tollhibáját javítva: „Nos Sigismundus Rakoczy de Felseovadasz, ex Serenissimorum Celsissimorum Transylvanicae principum Rakocziarum domo natus, ducatum Munkacsiensis et Makouicensis, nec non comitatum Zathmariensis et Zabolziensis dominus”. GStA BPH Rep. 34. TT2. fol. 89r.

⁶³ „[...] calumniarum ac modestiae causa”. Szilágyi 1889: 455.

⁶⁴ MNL OL E 190 11. t. 287. sz. A II. Rákóczi Ferenc által másoltatott példányokról lásd az 54. jegyzetet.

⁶⁵ BHStA GHA Hausurkunden 3194. A dokumentum megküldéséért Georg Kolbnak tartozom köszönettel. Fogalmazványai: GStA BPH Rep. 34. TT2. fol. 137–143, illetve GStA PK I. HA Rep. 11. ABA 10186. fol. 4–12.

Az 1651. februári irat a munkácsi és makovikai *ducatus* első feltűnése a történelemben, a kora újkori oklevelek egyszerűen birtok (*dominium*) néven említik mindkét kifejezetten nagy kiterjedésű Rákóczi-uradalmat. *Ducatus*szerű avanszálásuk minden valószínűség szerint azon alapult, hogy mindkét birtok korábban egy-egy herceg tulajdonában állt: Munkácsot a 14–15. század fordulóján a litván Korjatovics Tódor birtokolta, míg Makovicát a Rákócziak a lengyel Ostrogskiaktól vásárolták meg.⁶⁶ Arra a 17. század elejéről van is adatunk, hogy utóbbi család egyik tagját, Januszt Magyarországon „osztrói (értsd: ostrohi) vagy makovikai herceg”-ként emlegették.⁶⁷ Természetesen a terület ily módon való „rangemelésé” idegen volt a magyar hagyománytól, melyben a *ducatus* kifejezést a középkorban szinte kizárólag a trónörökösök igazgatása alatt álló területekre használták. Használatára azonban vita esetén lehetett volna védhető (még ha nem is nagyon meggyőző) érvet találni, miközben az ebben a közegben járatlan német birodalmi szemlélők körében a titulus azt a benyomást kelthette, hogy egy meglehetősen körmönfont módon megfogalmazott hercegi címről van szó. Ugyanez indokolta Szabolcs és Szatmár vármegye birtoklásának kiemelését is: a linzi béke által a Rákóczi családnak örökjogon átadott két terület latin neve, a *comitatus* Magyarországtól nyugatra egy grófság benyomását keltette.⁶⁸

Nem ismerünk rá példát, hogy Rákóczi Zsigmond a házassági szerződésen kívül valaha is használta volna frissen kreált titulussát, és azt Pfalzi Henrietta iratai közül is csak egy, a kíséretében szereplő személyekről írott lista tünteti fel.⁶⁹ Igazán nagy karriert csak negyvenöt évvel később futott be. II. Rákóczi Ferenc ugyanis, aki szinte egészen biztosan a házassági szerződésben szembesült a „hercegségek” létezésével, a továbbiakban készpénznek vette az ott olvasottakat, és mindkét birtokot *ducatus*ként emlegette az *Examen quaestionis*tól kezdve egészen az emigrációban készült *Vallomások* című munkájáig.⁷⁰ 1703-ban készült nagypécstjén már ezt a címet is használja, de egyszerűsítve, pontosan azt az értelmezést adva neki, amit nagyapjának nemzedéke is ki akart váltani a Német-római Birodalomban: *dux Munkaciensis et Makoviciensis*ként. A „hercegségek” birtoklására vonatkozó utalásból így lett teljes értékű hercegi cím, és innen már csak egy lépés volt, hogy felnőttkort megért fiai közül Rákóczi az idősebb Józsefet munkácsi, a fiatalabb Györgyöt pedig makovikai hercegnek hívassa.⁷¹

Rákóczi Zsigmond neve mellett tehát a házassági szerződés különböző verzióiban címek élénk kavalkádját találjuk, azonban az *S.R.I. princeps* az 1650-es

⁶⁶ Czobor 1935: 62. Makovica megszerzéséről: Makkai 1954: 11.

⁶⁷ Illésházy István levele Bocskai Istvánnak (Scaninia, 1605. június 6.) Szilágyi 1878: 11.

⁶⁸ Az 1645. évi linzi béke 2. pontja írja elő, hogy az I. Rákóczi Györgynek átadott hét vármegye közül Szabolcs és Szatmár a fejedelem halála után is a család birtokában marad. Gooss (Hg.) 1911: 774.

⁶⁹ A várakozásoknak megfelelően félrefordítva a latin formulát: „Herzogin [...] der Herzogthumb Munchatz vnd Macowitz, auch der Graffschafft Zathmar vnd Zaboltz Frawen”. GStA PK I. HA Rep. 11. ABA 10186. fol. 3.

⁷⁰ MTA KIK Ms 4967. fasc. 2; Rákóczi 1979: 176.

⁷¹ Thaly 1884: 94. A pecsétről: Czobor 1935: 59–60; T. Orgona 2004: 119.

évekből származó egyik fogalmazványban, másolatban vagy a gyaníthatóan aláírt eredetiből maradt töredékben sem szerepel. Hogyan került akkor a II. Rákóczi Ferenc által terjesztett példányokba? Az 1690-es évekből származó kópiákon látható egy 1694. augusztus 25-i hitelesítési feljegyzés. Pusztán egyetlen nappal azután, hogy a mainzi érseket a fiatal magyar arisztokrata a családját birodalmi herceggé avató diploma megkeresésére kérte, Raban Hermann von Bertram, a *Reichshofkanzlei* levéltárának latin regisztrátora pecsétjével és aláírásával igazolta, hogy a házassági szerződés másolata megegyezik a neki bemutatott, hiteles formátumú változattal.⁷² A tapasztalt levéltárosról, akinek számos családtagja is a birodalmi kancellária alkalmazásában állt, illendő feltételeznünk, hogy eredeti aláírásokkal és pecsétekkel ellátott példányt látott és körültekintően járt el – bár II. Rákóczi Ferenc bécsi ágensének egy korabeli levele jelzi, hogy egy másik lehetőséget is számításba kell vennünk. Johann Adolph von Volmerstein ugyanis egy levelében megjegyezte, hogy ha a császári miniszterek egyes alkalmazottainak kezét némi anyagiakkal megkennék, biztosak lehetnének abban, hogy az ügyet napokon belül le lehetne zárni.⁷³

Már csak azért is kérdéses, hogy Bertram ténylegesen látott-e eredeti példányt, mert az övé előtt egy másik hitelesítő ellenjegyzés is látható a másolatokon, s ebben Palchich Ferenc, a sárospataki jezsuita rendház *parochusa* és *superiorja* tanúsítja, hogy azok az eredetivel megegyeznek. Ha a bécsi levéltárosnak egy eredeti szerződéspéldányt mutattak volna be, erre a záradékra nyilvánvalóan nem lett volna szükség. Nagyon valószínű tehát, hogy 1693-ban (ekkor viselte Palchich az említett hivatalt), miközben II. Rákóczi Ferenc még itáliai *Kavalierstourján* vett részt, a magyarországi birtokaikat meglátogató Aspremont gróf és Rákóczi Julianna kerestette elő az okmányt Sárospatakon, és Bécsbe már csak egy másolata került.⁷⁴

A jezsuita páter aláírása azzal kapcsolatban is lehetővé teszi egy hipotézis felállítását, vajon honnan került elő a családi okmány, miközben a pataki Rákóczi-levéltár ekkor még a Szepesi Kamara birtokában volt. A református kollégium bezárása után, 1671-ben a könyvtár egy része a Báthory Zsófia által behívott jezsuitákhoz került;⁷⁵ és noha nehéz lenne elhinni, hogy a szerződés egyik eredeti példánya ide keveredett, nem kizárt, hogy egy kéziratos másolati kötetben Palchich rátalálhatott a szövegre. Hogy ebben már szerepelt-e az *S.R.I. princeps* cím, vagy ő toldotta bele, esetleg a bécsi másolatok készítésekor egészítették ki az okmányt a jogigény szempontjából oly fontos elemmel, arról jelenlegi tudásunk szerint nem lehet biztosat mondani. Ahogy a korábbiakban láttuk, II. Rákóczi

⁷² „[...] in forma authentica [...]”. Eredeti aláírás és pecsét a berlini példányon látható: GStA PK I. HA Rep. 11. ABA 10800. fol. 4r.

⁷³ Johann Adolph von Volmerstein levele II. Rákóczi Ferencnek (Bécs, 1695. május 25.). MTA KIK Ms 4967. fasc. 2. Az 1680 és 1712 között a regisztrátori hivatalt betöltő Bertram pályájáról: Gross 1933: 426, 462.

⁷⁴ Palchich 1692-ben még nem volt Sárospatakon, 1694-ben pedig már nem *superior*ként, hanem „confessionarius nostrorum et templi, consultor”-ként szerepel a rendház katalógusában. Lukács 1990: 441, 497, 553, 609. A házaspár magyarországi utazásáról: Thaly 1881: 161–164.

⁷⁵ Monok 1996: xxiv.

Ferenc és jogtanácsosai nagyon sok irányból gyűjtöttek információt, és helyenként meglehetősen kreatívan értelmezték az olvasottakat, de egyértelmű okirat-hamisításra nem ismerünk példát, ezért fenn kell tartanunk a jóhiszemű értelmezés lehetőségét is. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Rákóczi Zsigmond házassági szerződése az utókor számára rendelkezésre álló tudásanyag ismeretében nem alkalmas arra, hogy alátámassza II. Rákóczi Ferencnek a Szent Római Birodalom hercege címmel kapcsolatos igényeit.

ÉRTHETETLEN?

Bibó István *Az európai társadalomfejlődés értelmében* arról ír, hogy „Rákóczi Ferenc számunkra érthetetlen módon súlyt helyezett arra, hogy ő német birodalmi herceg; ugyanakkor érthetően súlyt fektetett arra, hogy megszerezze az erdélyi fejedelemséget, amelynek az európai hatalmak koncertjében önálló uralkodói rangja volt”.⁷⁶ Számos elemzés szól arról, hogy 1704-ben történt erdélyi fejedelemmé választása után II. Rákóczi Ferenc számára valóban azért lett kiemelkedően fontos ez a cím, mert ennek révén tárult fel az esély, hogy uralkodói tárgyalópartnerei szuverenitással rendelkező személyként kezeljék és nyíltan szövetséget kössenek vele.⁷⁷ Azonban, ahogy a megelőző oldalakon láthattuk, az 1690-es években II. Rákóczi Ferenc számára az erdélyi fejedelmi cím és a Szent Római Birodalom hercege titulus nem vált el élesen egymástól, és jogigénye általában véve arra vonatkozott, hogy ismerjék el *princeps* rangját, kiemelt pozícióját a 17. század végének magyar társadalmában.

A Magyar Királyság elitjének világában a *princeps* cím meglehetősen bizonytalan körvonalakkal rendelkezett. Ellentétben a 17. század végére már széles körben alkalmazott bárói (mágnási) és grófi titulusokkal, e magasabb rang használatára meglehetősen kevés példát ismerünk.⁷⁸ A szintén hercegnek fordított *dux* címzést a középkorban a dinasztia tagjainak tartották fenn, a 17. században azonban jóformán sohasem használták. Éppen 1697-ben történt, hogy Livio Odescalchit, a Szent Római Birodalom herceget (és XI. Ince, a törökellenes Szent Ligát megszervező pápa unokaöccsét) szerémi hercegnek (*dux Sirmiensis*) nevezte ki I. Lipót. Ahogy az örökös főrendiség történetének klasszikus elemzője, Schiller Bódog felhívta rá a figyelmet, a kinevezési okmány önmagában is híven tükrözi a fogalom formátlanságát. A dokumentum ugyanis felsorolja az újdonsült *dux* jogköreit (a klasszikus birodalmi hercegi formulákat véve át), köztük a közjegyzők kinevezésére, a házasságon kívül született gyermekek törvényesítésére, vagy

⁷⁶ Bibó 1986 [1971–1972]: 101.

⁷⁷ További irodalommal: Czígány 2011: 1018–1021. Különösen nagy vitát váltott ki annak értékelése, hogy II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc utáni emigrációban, az Oszmán Birodalomban is ragaszkodott az erdélyi fejedelmi címhez és az azzal járó ceremóniális külsőségekhez. Szekfű 1913; Köpeczi 1991.

⁷⁸ A kora újkori magyar bárókról és grófokról: Pálffy 2009a, 2012.

a gyám és gondnok kirendelésére vonatkozó jogokkal, ám azokat azonnal érvényteleníti is azzal a megkötéssel, amely szerint mindezeket a herceg csak a magyar törvények sérelme nélkül (értsd: egyáltalán nem) gyakorolhatja.⁷⁹ A magyarországi hercegi cím újradefiniálásának ez a bizonytalan kísérlete is megszakadt Odescalchi 1713-ban bekövetkezett halálával.

Ha tehát egy magyar főúr herceg akart lenni, nem állt rendelkezésére más lehetőség, mint az *S.R.I. princeps* titulus elnyerése. Erre az egyetlen korai, 16. századi eset, Perényi Imre (1517) után a következő példát egy másik nádor, Esterházy Pál személyében ismerjük – ő 1687-ben, a Habsburgok örökös királyságának magyarországi törvénybe iktatásában játszott szerepéért, hálaból kapta meg a kitüntető címet I. Lipóttól. Az okmány számos joggal, az ún. *comitiva maior* klasszikus részeivel ruházta fel a magyar arisztokratát. Ezek között természetesen megtaláljuk az Odescalchinak adott privilégiumokat, de annál többet is: Esterházy a diploma értelmében címert adományozhatott polgári származású egyéneknek, évente maximum hat személynek nemességet adhatott, hercegi pecsétjével hitelesíthetett korábbi donációs leveleket és egyetemi címeket, valamint *poeta laureatus* titulusokkal is felruházhatta az arra érdemeseket. Mindezt azonban csak a Német-római Birodalom területén fekvő (jelentéktelen mennyiségű) birtokain cselekedhette, ami jelentősen csökkentette a cím gyakorlati hasznát. Jellemző, hogy a szintén ebben a diplomában elnyert pénzverési joggal (amiért Esterházy Pálnak meglehetősen nagy összeget kellett fizetnie) a család csupán egyetlen alkalommal élt; 1769-ben, amikor az elkészült érmék a *Feldmarschall* tisztség elnyerésének reprezentációját szolgálták.⁸⁰ Az *S.R.I. princeps* cím így az Esterházyak számára Magyarországon semmilyen új privilégiumot nem hozott, kizárólag magasabb presztízst jelentett a nemzetközi arisztokráciába való emelkedés révén, hasonlóképpen a nádor által 1681-ben megszerzett aranygyapjas rendhez. Esterházy az őt ért páratlan megtiszteltetéseket nem is késlekedett minél alaposabban megtámogatni a reprezentatív térben: a Szent Római Birodalmi hercegi cím megszerzését a fraknói vár elé állított Szűz Mária-oszlop, illetve egy párját ritkító, másfél méteres elefántagyarból faragott műtárgy hirdette.⁸¹

A másik utat, amely révén a 16–17. századi Magyarországon valaki a *princeps* cím birtokosa lehetett, jóval kevesebb dicsfényt övezte: ehhez ugyanis el kellett vesztítenie Erdély trónját. Erre a típusra sem tudunk sok példát felhozni, hiszen azok a fejedelmek, akik hosszabb ideig uralkodtak, ritkán törődtek bele hatalmuk elvesztésébe és halálukig folytatták a küzdelmet, azok pedig, akik csak néhány hónapig maradtak a trónon, lemondásuk után nem ambicionálták a fejedelmi cím további

⁷⁹ Schiller 1900: 296–297. Kinevezési okmánya: MNL OL A 57 24. k. fol. 512–519. Részleteket közöl belőle Schiller 1900: 331–333. A pápai *nepos*, a törökellenes háború lelkes finanszírozója és lengyel trónjelölt 1689-ben lett a Szent Római Birodalom hercege: Gueze 1982; Klein 1987: 196–197.

⁸⁰ Tobler 2003: 61–65. A diploma hitelesített másolata: MNL OL P 108 Rep. 2–3. Fasc. G, no. 93.

⁸¹ Galavics 1988: 148–149. Az aranygyapjas rend megszerzéséről: Martí 2015; Esterházy Pál sikereinek egyedülálló voltáról a 17. századi Magyarországon: Pálffy 2009b: 881–882.

használatát. Bethlen István még 1623-ban magyar grófi címet nyert, és kérészeletű fejedelemsége (1630) után is ezt találjuk titulációjában; Rhédey Ferenc pedig már kéthónapos uralkodása (1657. november – 1658. január) után kapta a grófi rangemelését (de ő nem is költözött át Magyarországra).⁸² Báthory Zsigmond esetében a *princeps* cím megtartása nem volt kérdés, hiszen ő 1595 után a Szent Római Birodalom hercege is volt; negyedik, végleges lemondása után viszont nagyrészt Csehországban tartózkodott.⁸³ Így az egyetlen olyan személy, aki Erdélyből származtatott *princeps* címmel élt a Habsburgok kormányozta Magyar Királyság elitjében, I. Rákóczi Ferenc volt. Igaz, ő sosem uralkodott a fejedelemségben: még apja életében, 1652-ben választotta meg az országgyűlés, és a szultántól ennek jóváhagyását is sikerült megszerezni, de az 1657 után kezdődő erdélyi válság során a Fényes Porta többször is kinyilvánította, hogy soha többé nem akar Rákóczit látni a fejedelmi székben. 1664 őszén, nyilván azért, hogy magyarországi státuszát közelítse valós vagyoni és politikai súlyához, I. Lipóttól megkapta a mindkét ágon öröklődő Sáros grófia címét. Ettől függetlenül a magyarországi kormányzervek a „választott erdélyi fejedelem” címet használták megszólításakor.⁸⁴

Mint választott erdélyi fejedelem, I. Rákóczi Ferenc a pecsétjein továbbra is feltüntette a családi címerein már két generáció óta jelen lévő fejedelmi koronát.⁸⁵ Ez a heraldikai elem önmagában is figyelemre méltó módon jelzi a *princeps* cím két verziójának átjárhatóságát a magyar kontextusban. A Rákócziak ugyanis Bethlen Gábortól örökölték azt, és az ő esetében valóban a Szent Római Birodalom hercegének rangját jelezte; az 1621-ben kötött nikolsburgi béke eredményeként, amelyben Bethlennek le kellett mondania magyar királyi címéről, a *Fürstenkrone* került a korábban a címerpajzsot ékítő magyar Szent Korona helyére. Az évtized végére azonban a szimbólum átértelmeződött: a birodalmi hercegi rangal nem bíró Bethlen István és Brandenburgi Katalin is kiegészítette vele címerpajzsát, ahogy a trónra kerülő I. Rákóczi György is feltüntette azt 1634-ben elkészült nagypecsétjén. Számukra a korona már a *princeps Transylvaniae* címet jelenítette meg, innentől kezdve pedig az erdélyi fejedelmek mindegyikének címerén szerepelt.⁸⁶ A hercegi korona a nagykorúsága előtt nagyapja pecsét-

⁸² Bethlen István a grófi címet fejedelem bátyjától mint Magyarország részeinek urától kapta, akiknek adományait a nikolsburgi béke értelmében II. Ferdinándnak jóvá kellett hagynia: MNL OL A 57 7. k. fol. 219–220. Rhédey rangemelő okmánya: Uo. 12. k. fol. 225–228.

⁸³ Horn 1998.

⁸⁴ Lásd például a Szepesi Kamara levelét I. Rákóczi Ferencnek (Kassa, 1676. március 17.). MNL OL E 190 5. t. 985. sz. Grófi rangemelő diplomája (Ebersdorf, 1664. szeptember 15.): MNL OL A 57 13. k. fol. 127–128. Thaly Kálmán még látta az azóta megsemmisült eredeti okmányt is a vörösvári Erdődy-levéltárban: Thaly 1884: 91.

⁸⁵ Czobor 1935: 57.

⁸⁶ Kovács 2001: 31, 34; Czobor 1935: 55. Noha Bocskai István 1606-ban csak néhány hónapot élt a birodalmi hercegi cím megszerzése után, a *Fürstenkrone* az ő reprezentációjában is megtalálható: Gyulai 2006: 61. A Kemény János arcképén dolgozó nyugat-európai festőt olyannyira megrévesztette a fejedelem címerén látható hercegi korona, hogy a képen a főalak mellett álló asztalon megjelenítette ezt az erdélyi közegben valójában egyáltalán nem használt uralkodói jelvényt. B. Szabó 2005: 47.

jét használó II. Rákóczi Ferenc figyelmét is felkeltette. 1694-ben Sáros vármegye főispánjaként készült nagypecsétjén már ez díszíti a címerpajzsot, és magától értetődő, hogy nem maradhatott le 1703-ban elkészült, összes vélt vagy valós címét tartalmazó, hatalmas méretű pecsétjéről sem (1. kép). Igaz, ebben az esetben már nem *Fürstenkronét*, hanem Esterházy Pál példáját követve hermelinnel szegett hercegi kalapot látunk a címeren, hermelinpaláستtal kiegészítve, ami a nem teljesen független fejedelmek bevett címertani szimbóluma – az erdélyi fejedelmektől származtatott *princeps* cím ekkorra szemlátomást már a heraldikai reprezentáció terén is átengedte a terepet a Szent Római Birodalom hercege címnek.⁸⁷

A Magyar Királyság területén gyakorlati hasznót a *princeps* cím egyik változata sem hozott. Nemhogy uralkodói jogkörökkel nem jártak, de különleges privilégiumot sem nyújtottak viselőiknek, így II. Rákóczi Ferenc számára annak megszerzése kizárólag egy generációkon átívelő hagyomány elismerését, a család Erdély történetében betöltött szerepe emlékének fenntartását szolgálta. Persze ebben a hangsúlyosan hierarchikus gondolkodású korszakban nem szabad alábecsülni annak jelentőségét, hogy a titulus nagyobb presztízst kölcsönzött a családnak, mint amekkorát Felső-Magyarország más grófjai élvezhettek. Úgy tűnik mindazonáltal, hogy a helyi elitnek nem igazán volt kifogása az ifjú főúr címhasználatára ellen. Az 1690-es évek első felében a Rákóczi testvéreket nemcsak jobbágyaik és alárendeltjeik szólították fejedelemmek, de még a Sáros vármegyét II. Ferenc kiskorúsága alatt irányító gróf, Erdődy György is.⁸⁸ Mivel a Rákócziak ezen ágának tagjait csaknem egy évszázada fejedelemmek címezték, úgy tűnik, a felső-magyarországi elit számára természetes volt, hogy a következő generáció

1. kép. II. Rákóczi Ferenc 1703. évi nagypecsétje, a *princeps* címen kívül a munkácsi és makovicai hercegi titulus, illetve Sárospatak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednice, Szerencs és Ónod uradalmainak feltüntetésével. Mérete 6,4 cm, ami megegyezik VI. Károly császár uralkodói pecsétjének méretével
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár Pecsétnyomó Gyűjtemény Ltsz.: 1873.262.

⁸⁷ Czobor 1935: 58–60; T. Orgona 2004: 118–119. Esterházy *Fürstenhutj*áról: Galavics 1988: 148.

⁸⁸ Thaly 1881: 177; Köpeczi 1982: 97. Igaz, Erdődy György rokon volt, de felesége, Rákóczi Erzsébet nem a fejedelmi ágból származott (I. Rákóczi György öccsének, az országbíró Pálnak az unokája volt), így a grófnak nem fűződött közvetlen érdeke a *princeps* cím megadásához. A család alárendeltjeinek számos kérvénye maradt fenn 1693-ból, amelyek fejedelemmek titulálják Rákóczi Juliannát: MNL OL E 190 5. t. 1009–1028. sz.

tagjait is így szólítsák meg. Így történhetett meg a II. Rákóczi Ferenc által beadványában sokszor felidézett eset, hogy a soproni országgyűlésen, 1681-ben képviselőit egy *princeps* követeknek kijáró elbánásban részesítették.⁸⁹ A magyarországi közeg szemlátomást a bécsi kormányzerveknél sokkal könnyebben elfogadta a *princeps* titulusra vonatkozó igény hivatalos magyarzatát is. Usz Gábornak, Sáros vármegye jegyzőjének a II. Rákóczi Ferencet főispáni tisztébe beiktató vármegyei közgyűlésen, 1694. június 2-án elhangzott beszéde arról tanúskodik, hogy ebben a kontextusban ekkor már közhelynek számított a birodalmi hercegi cím 1645. évi adományozására vonatkozó tudás.⁹⁰

A későbbiekben szélesebb közegekből is egyre több adatunk van arra, hogy Magyarországon II. Rákóczi Ferenc és nővére *princeps* címét nem vitatta senki. 1695–96-ban nemcsak Bereg vármegye szólította meg ezzel a titulussal, de az I. Lipót nevében eljáró protonótárius, Szirmay István is.⁹¹ Így nincs okunk kételkedni afelől, hogy Thaly Kálmán helyesen érzékelt: 1697-re már a teljes magyar adminisztráció fejedelmnek szólította II. Rákóczi Ferencet. A leglátványosabb példája annak, hogy az egymást követő beadványok érvelésének elfogadottsága a magyar elit körében milyen elterjedt volt, a Rákóczi család Julianna számára készült genealógiája 1712-ből, amelyet maga Esterházy Pál nádor hitelesített ellenjegyzésével.

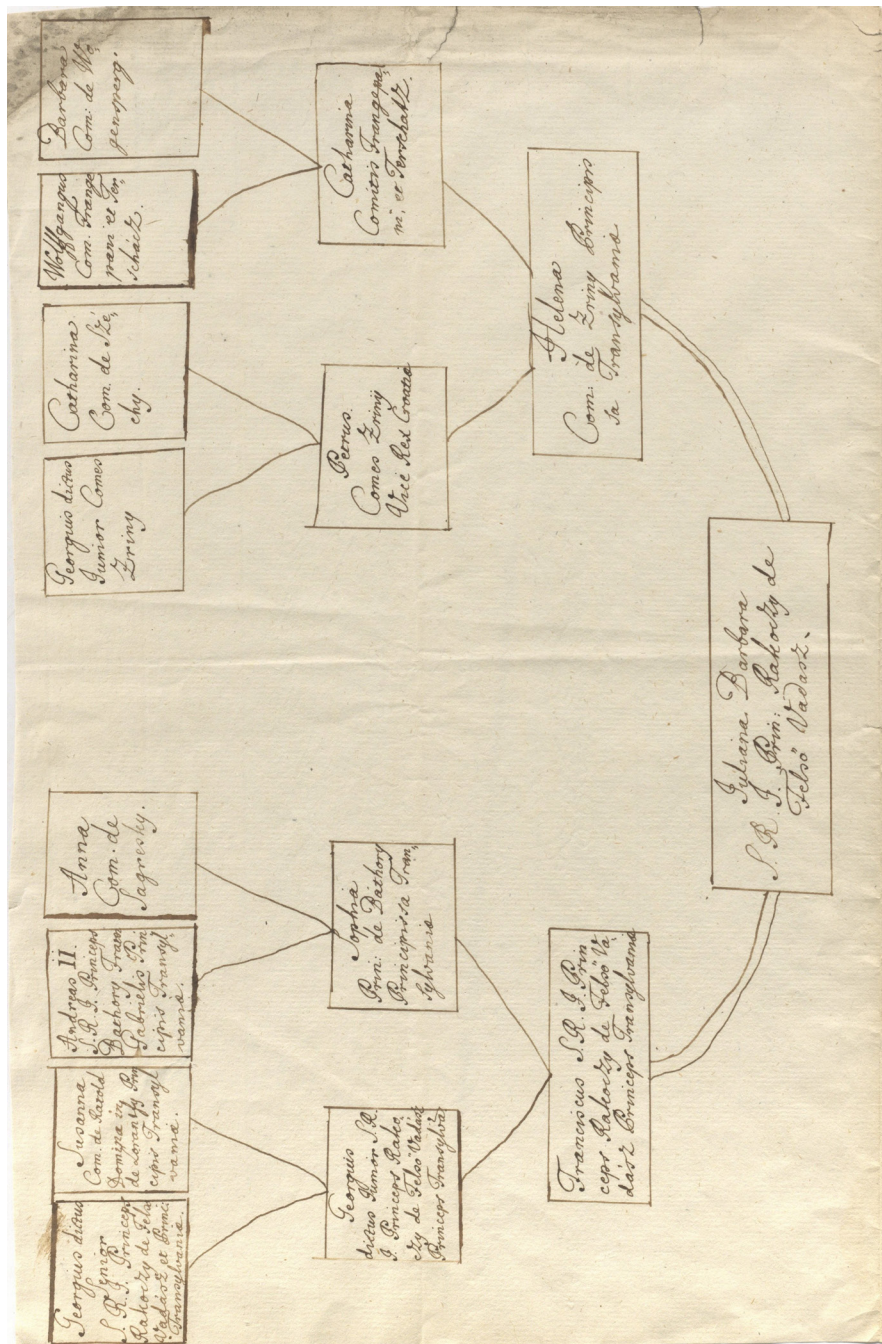
Ebben nemcsak az egymást követő fejedelmek neve mellett találjuk ott az *S.R.I. princeps* titulust, hanem Báthory Zsófia apja, András is e cím birtokosaként tűnik fel. Nem világos, hogy ezt Báthory Zsigmond birodalmi hercegi címéből kellene-e levezetni (aki András apjának unokatestvére volt), vagy az erdélyi fejedelmi és a birodalmi hercegi címek összefonódásának elméletéből származtatható (András bátyja, Báthory Gábor uralkodott a fejedelemségben). Mindenesetre feltűnő, hogy Báthory Zsófia maga is hercegnői címet visel, de nem az *S.R.I. princeps* titulussal, hanem szimplán *Prin[cipessa] de Báthory*-ként. Lorántffy Zsuzsanna ebben a genealógiában grófnővé avanszál, méghozzá a családjának őseit adó Rátót (Rátold) nemzetségről elnevezve („comitissa de Ratold”).⁹²

⁸⁹ A hivatkozás az *Allerunterthänigste Supplication* kivételével az összes 1696. évi beadványban szerepel, és megismétli az *Unvorgreifliche species facti und deduction* is: MTA KIK Ms 4967. fasc. 2; ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 26r–v. A magyar kancellária az országgyűlés meghívottjai között Zrínyi Ilonát valóban *principissaként* emlegette: Guszarova 2005: 144.

⁹⁰ Köpeczi 1982: 97.

⁹¹ Szirmay István levele II. Rákóczi Ferencnek (Szentmihály, 1695. december 29.), illetve Bereg vármegye levele ugyanannak (Beregszász, 1696. december 3.). MNL OL E 190 5. t. 1054. és 1065. sz.

⁹² ÖStA FHKA SUS Familienakten R-13 fol. 11–12, 13–16. A genealógiát egy 1760-ban készült, hitelesített másolatból ismerjük, két példányban, a családfa alatt az azon látható adatokat folyó szövegben is prezentálja. Az Aspremont-család nyomtatott genealógiájában Rákóczi Julianna családfája még messzebb nyúlt, moldvai és vörös-oroszországi fejedelmek, sőt a bizánci Palaiologosz dinasztia uralkodói is megtalálhatók rajta. Gyulai 2025: 134–135. Utóbbi rokonság egyébként a *Species facti* szövegében is előbukkan. MTA KIK Ms 4967. fasc. 2. A korszakban közismert volt, hogy a *princeps* cím a család ezen ága számára is milyen fontossággal bírt: egy 1705-ben megjelent bécsi útleírása említi, hogy Rákóczi Juliannát csodálói hercegnőnek címzik, mert tudják, hogy ezzel járhatnak a kedvében. Gyulai 2025: 163.

2. kép. Rákóczi Julianna Esterházy Pál nádor által ellenjegyzett genealógiája, számos birodalmi herceg feltüntetésével (1712)

Forrás: ÖStA FHKASUS Familienakten R-13 fol. 11–12.

II. Rákóczi Ferenc azonban nem csak ebben a magyarországi közegben mozgott, és ennek révén számos alkalommal szembesült ellenállással. Uralkodói utasításra tanulóévei alatt a neuhausi jezsuiták is csak a Sáros grófja címet használták vele szemben, és a beadványok számos utalása tanúskodik arról, hogy bécsi udvari hivatalnokok és miniszterek sem voltak hajlandók neki megadni a *princeps* címet. A kevés olyan dokumentum egyike, amely ennek írásbeli lenyomatát őrzi, Széchényi György esztergomi érsek és magyar főkancellár 1694. áprilisi levele, amely „édes gróf uram”-ként szólítja meg a magyar főurat.⁹³ Mint mostanra már tudjuk, a Habsburg-udvar központi adminisztrációjának formálisan igaza volt, amikor megtagadta II. Rákóczi Ferenctől a *princeps* titulust, ám ennek révén szembement a Magyarországon kialakulófélben lévő konszenzussal. Ennek megfelelően mutatkozott is némi zavar a hivatalok által követett gyakorlat terén: a II. Rákóczi Ferenc nagykorúsításáról rendelkező diploma például nem említi az ifjú arisztokrata grófi címét, csak néhai I. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem fiaként azonosítja őt.⁹⁴

Nem tudjuk, a bécsi udvar szembesült-e azzal, hogy a magyar főúr rangjáról kialakított álláspontját a királyság elitje nem osztja, azt azonban nyilvánvalóan látta, hogy birodalmi fejedelmek is kiállnak mellette. Számukra elvben nagyobb tétje lehetett volna a kérdésnek, mint a *princeps* titulust valójában csak kívülről jött tiszteleti címként kezelő magyarországiaknak. A Német-római Birodalom vazallusi rendszerének egymásra épülő szintjei közül ez volt a legmagasabb kategória: azon személyeké, akik birtokaikat közvetlenül a császár adományaként élvezhették, a veszfáliai béke óta pedig *Landesherr*ként szinte teljes körű uralkodói jogokat gyakorolhattak felettük. Ráadásul a *Reichsfürst*enrat tagjaként a döntéshozatali folyamatokra is hatással lehettek.⁹⁵ Ahogy azonban Báthory Zsigmond, Bocskai István, Bethlen Gábor és Esterházy Pál példája is mutatja, ez a definíció korántsem volt kizárólagos: a tényleges uralkodói jogköröket gyakorlók körén kívül a kora újkorban sokan élvezték a címet valódi territoriális hatalom és birodalmi pozíció nélkül is. Az 1690-es évekre bevett gyakorlattá vált, hogy a császár *S.R.I. princeps* címet adományoz olyan személyeknek, akik valójában nem a Birodalom területén éltek és rendelkeztek birtokokkal.⁹⁶ Nem csoda, ha a mainzi és a brandenburgi választófejedelmek, valamint Pfalzi Zsófia nem láttak kockázatot Rákóczi törekvéseinek támogatásában, és Károly hessen-kasseli tartománygróf tartózkodását is inkább csak annak tulajdoníthatjuk, hogy nem kívánt

⁹³ Szörényi 1980: 291–295; Köpeczi 1982: 96.

⁹⁴ I. Lipót diplomája II. Rákóczi Ferenc nagykorúsításáról (Bécs, 1694. március 9.). MNL OL E 148 fasc. 77. no. 3.

⁹⁵ Conze 1972: 14–15; Klein 1987: 138–140.

⁹⁶ Klein 1987: 163–175. A 17. század első felében olyan sok külföldi kapott birodalmi hercegi címet, hogy III. Ferdinánd választási feltételei közé a birodalmi rendek beiktatták ennek tilalmát is (noha elvárásuk végül nem jutott érvényre). Czech 2022: 206. Noha Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor is birtokolta rövidebb ideig a Birodalom területén fekvő Oppelnt és Ratibort, ám csak Bethlen Gábor nyerte el a területeket a címmel egyidőben, és a titulust megtarthatta az után is, hogy a két sziléziai hercegséget 1624-ben visszaadta a császárnak. Gooss (Hg.) 1911: 580.

a császárral vitába keveredni egy olyan kérdésben, amelyben ő maga sem látott tisztán.⁹⁷

Amennyiben azonban a német birodalmi közeg is megengedően viszonyult a kérdéshez, miért nem hoztak gyümölcsöt Rákóczi kitartó próbálkozásai? A fiatal magyar arisztokrata nyilvánvalóan nem volt abban a pozícióban, mint Esterházy Pál, aki hosszabb ideje szolgálta hűségesen a dinasztiát, és kulcsszerepet játszott legnagyobb korabeli magyarországi politikai sikerének tető alá hozásában. Az az út sem állt rendelkezésére, amelyet bejárva egy másik magyar főúr, II. Apafi Mihály hercegi címet szerzett a korszakban. I. Apafi Mihály halála után ugyan hivatalosan a még az ő életében fejedelemmé választott fia maradt Erdély uralkodója, de a huszadik életévét még be sem töltött ifjú 1696 májusában hűségesküvet tett a magyar királynak. Ősszel már azt kérvényezte Bécsben, hogy a rangról való lemondásért cserébe I. Lipót adományozza neki a birodalmi hercegi címet. A fiatal fejedelemnek – akit jellemző módon a császár sohasem szólított *princeps*-nek, mindig csak I. Apafi Mihály fiának – még ebben a helyzetben is öt évet kellett várnia, amíg a diploma elkészült.⁹⁸ Az 1701. július 10-én kelt okmány pedig jóval kevesebb kiváltságot tartalmazott annál, mint amit a nádor kapott: semmilyen szuverenitáshoz kötődő jogról nem szólt, pusztán azt tisztázta, hogy a cím birtokában Apafi megszólítása „Illustrissime” lesz (ez alacsonyabb presztízsű, mint a Rákóczinak rendszeresen megadott „Celsissime”), utódai pedig már csak a birodalmi grófi címre számíthattak volna.⁹⁹ II. Rákóczi Ferencnek azonban nem állt módjában, hogy hasonlóképpen kedvező ajánlatot tegyen I. Lipótnak, és nyilvánvalóan nem is vágyott a hatalmát és birtokainak legnagyobb részét elvesztő Apafi pozíciójára, akinek kérvényezéséről egyébként értesült.¹⁰⁰

II. Rákóczi Ferenc beadványainak kronológiája látványosan kötődik házasságának, gyermeke születésének és apósa látogatásainak időpontjaihoz; a mainzi választófejedeleme 1698-ban írt támogató levele pedig kiemeli azt a szempontot, milyen kellemetlen Sarolta Amália számára a titulációval kapcsolatos bizonytalanság.¹⁰¹ Erősen kétséges azonban, hogy Rákóczi Zsigmond analógiáját le-

⁹⁷ Jonas Schrimpf, a kassieiek bécsi ágense uralkodója titkos tanácsának utasítására utánajárt, milyen címzést használnak a hivatalok a Rákóczival folytatott kommunikációban; a mainzi érsektől még is kapta a titulációt, a Magyar Udvari Kancellária viszont először megígérte, aztán második fordulóban elutasította a kérés teljesítését. Lásd Bécs, 1694. november 3. dátumú jelentését: HStAM 4 c Hessen-Rheinfels und -Rotenburg no. 307.

⁹⁸ A címzésről: Jakab 1875: 138.

⁹⁹ I. Lipót diplomája II. Apafi Mihály birodalmi hercegi címéről (Bécs, 1701. július 10.). ÖStA AVA RAA 9.1. fol. 2–10. Jakab Elek kiadása csak egy – ahogy ő fogalmaz – „másolat-töredéket” tartalmaz: Jakab 1875: 302–303. A diplomát visszatartták, lásd Lipót levelét Lothar Franz von Schönbornnak (Bécs, 1694. augusztus 31.). ÖStA HHStA MEA Standeserhöhung 1-1-11. A kérvényezési procedúráról: Jakab 1875: 99–111, 154–155.

¹⁰⁰ Az *Unvorgreifliche species facti und deduction* lapjain hivatkozik rá, hogy a birodalmi hercegi címet kérvényező Apafi családtagjai csak személyükben, és nem örökletesen voltak erdélyi fejedelmek. ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 25r.

¹⁰¹ Lothar Franz von Schönborn levele I. Lipótnak (Bamberg, 1698. április 5.). ÖStA AVA RAA 333.27 fol. 11v.

het-e erre az esetre is alkalmazni, és feltételezni, hogy a birodalmi fejedelmi családba való beházasodás miatt jelentett komoly problémát a *princeps* cím el nem ismerése. Habár II. Rákóczi Ferenc felesége *Reichsfürstin* volt, nem a hesseni ház két *landesherr*i jogokkal rendelkező ágának valamelyikéből, hanem a rheinfelsi mellékág wanfriedi mellékágából származott. Apja, Károly tartománygróf birtoka *paragium*nak számított, tehát felette gyakorolt uralkodói jogköre korlátozott volt, a hesseni ág felsőbbbsége (*Oberhoheit*) mellett.¹⁰²

Noha a házasság megkötéséről hírt adó levelek kiemelik, hogy Sarolta Amália a császárné rokona volt, ez valójában meglehetősen távoli kapcsolatot jelentett: a széapja volt közös Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolnával.¹⁰³ Tulajdonképpen sokkal közelebbi rokonságban állt a francia uralkodóházzal: XIV. Lajos fivérének, Orléans-i Fülöp hercegnek a feleségével, Pfalzi Erzsébet Saroltával a dédapjuk volt közös.¹⁰⁴ Legszűkebb családja azonban nem büszkélkedhetett nagyon fényes kapcsolatrendszerrel: Sarolta Amália hat sógora közül csak egy volt *Reichsfürst* (ő is a meglehetősen jelentéktelen Löwenstein-Wertheim családból), négyen grófi címmel bírtak (ahogy Sarolta Amália anyja is), egyikük pedig csak báró volt. Ráadásul utóbbit Károly tartománygróf istálló mestereként (*Stallmeister*) említik, ami ha nem is jelenti feltétlenül azt, hogy személyesen ő foglalkozott a lovakkal, a wanfriedi udvar szerény méretei között semmiképpen sem bírt hatalmas presztízsértékkel.¹⁰⁵ Károly két felnőttkort megért fia közül az egyik, Vilmos, kölni és strassburgi kanonok és szubdiakónus lett, a másik, Keresztély, a hessen-kasseli sereg alezredese – mindkettő legfeljebb helyi szinten számított említésre érdemes karriernek.¹⁰⁶ Ebben a családban aligha okozhatott nagyobb konfliktusokat az, ha kiderül, hogy a bármelyiküknél jóval nagyobb birtokállománnyal rendelkező magyar főúr a házassági szerződésben olvasható *Fürst* helyett csak grófi címét képes elismertetni a császárral.¹⁰⁷

II. Rákóczi Ferenc kitartó küzdelmét a *princeps* cím elismeréséért így csak saját, személyes indíttatásából vezethetjük le. Az ifjú magyar főurat anyja úgy nevelte, hogy tudatosította benne: a fejedelmi cím jár neki, és ennek révén nagyobb megbecsülésre tarthat számot, mint az őt körülvevők. Ennek legplasztikusabb, sokat idézett megnyilvánulásának sokáig az a beszámoló számított,

¹⁰² A mellékág korlátozott jelentőségét mutatja, hogy a fejedelmi család történetét bemutató újabb összefoglalások nem is említik, vagy csak a férfiakat tüntetik fel a családfán: Schulz (Hg.) 1983; Franz 2005: 75.

¹⁰³ II. Rákóczi Ferencnek a házasságot bejelentő leveleiről lásd a 11. jegyzetet, illetve Antall 1981: 299. A kasseli és darmstadtai ág (utóbbihoz kötődik az anyján keresztül Eleonóra Magdolna) a reformáció idején fontos szerepet játszó Merész Fülöp hesseni tartománygróf két utódja révén vált szét. Hübner 1712: 140, 208, 211. táblák.

¹⁰⁴ A családfa: Thaly 1884: 92.

¹⁰⁵ Hübner 1712: 210. tábla; Thaly 1881, 1888. Daniel von Ingenheim báró *Stallmeister* hivataláról: Strauß 1908: 105.

¹⁰⁶ Strauß 1908: 105–106; *Wahrhaftige gründliche Erzählung*.

¹⁰⁷ II. Rákóczi Ferenc és Sarolta Amália házassági szerződése (Köln, 1694. szeptember 25.). HStAM Urkunden 51. no. 100. A vörösvári Erdődy-levéltár mára megsemmisült példánya alapján ismertette: Thaly 1881: 192–194.

amely szerint az ifjú arisztokrata már a neuhausi kollégiumban is szóvá tette a megfelelő titulus elmaradását, mondván: „[...] miért mondják nekem, hogy gróf úr? Valójában fejedelem vagyok és effélék szolgáltak engem.” Erős érvek szólnak mindazonáltal amellett, hogy az ismeretlen jezsuitának tulajdonított beszámoló valójában Thaly Kálmán tollából született.¹⁰⁸ Mindenesetre annyi biztos, hogy Rákóczi még az emigrációban írt *Vallomásokban* is felemlgette, hogy „születése adta rangjához méltatlan elbánásban” volt része.¹⁰⁹ Az otthon elvesztésének traumáját ez az élmény nyilvánvalóan tovább fokozta, és a tény, hogy a számára magától értetődő cím használatára I. Lipótot és a bécsi udvart a nagykorúsítás után sem tudta rávenni, nyilvánvalóan összekapcsolódott a Habsburg adminisztráció rosszindulatának sorozatosan tapasztalt megnyilvánulásával: a birtokainak visszaadásával kapcsolatos nehézségektől kezdve egészen az előzetes engedélyeztetés nélkül kötött házasságáért kapott háziőrizettel.¹¹⁰ 1698-ban, amikor Rákóczi két év szünet után újra felmelegítette a birodalmi hercegi cím kérdését, a mainzi érseknek elmagyarázta, hogy az elmúlt években Magyarországon tartózkodott, ám a bécsi udvarba visszatérve újra szembesülnie kellett minden olyan hátránnyal, amely *princeps*i rangja érvényességének bizonytalanságából ered. Egész pontosan ugyanazt a retorikai képet használta, mint a szabadságharcot legitimáló híres kiáltvány: a sebek újbóli feltárlását – sőt, a német szövegben latinul találjuk a nevezetes *recrudescere* igét.¹¹¹ Mindezek fényében II. Rákóczi Ferencnek a birodalmi hercegi címre vonatkozó igénye, mely a *princeps* rang Magyarországon való elismertetéséhez vezető egyetlen lehetséges út volt, korántsem érthetetlen.

Gyökeresen más forrásból táplálkozik, mint az apja villámgyors karrierjét nemcsak megismételni, de arra építve meghaladni is kívánó Esterházy Pálé. II. Rákóczi Ferenc meg akarta őrizni azt, ami generációkon keresztül családjának, illetve meggyőződése szerint neki és utódainak is kijárt: a fejedelmek iránti köteles tiszteletet. Ennek érdekében mozgósított komoly anyagi és intellektuális erőforrásokat, amelyek révén csaknem mindenkit meg is tudott győzni igazáról, attól függetlenül, hogy 21. századi tudásunkkal már kimondhatjuk: igényének valódi jogalapja nem volt. A bécsi udvar ellenállását nyilvánvalóan állandó megaláztatásként élte meg, így, ha a *Theatrum Europaeum* szerzőjével ellentétben nem is állíthatjuk, hogy a Habsburgoktól való elhidegülésének egyetlen okát a *princeps* cím elismerésére vonatkozó igényeinek negligálásában találjuk meg, nem túlzás feltételezni, hogy az a korábbiakban feltételezettnél nagyobb mértékben járult hozzá II. Rákóczi Ferenc politikai gondolkodásának radikalizálódásához. Mint azt éppen Bibó István jelezte említett tanulmányában, ebben azonban semmi különös nem volt: a kora újkori Európa világából számos példát ismerünk arra,

¹⁰⁸ MHHS XXIV: 323. A forrás hitelességéről: Szörényi 1980: 229. 29. j; Mészáros 2013: 69–70.

¹⁰⁹ Rákóczi 1979: 33.

¹¹⁰ Thaly 1881: 198–239; Köpeczi 1982: 104–105.

¹¹¹ „[...] recrudescirt alda die wunden”. II. Rákóczi Ferenc levele Lothar Franz von Schönbornnak (Bécs, 1698. február 5.). ÖStA AVA RAA 333.27. fol. 15.

hogy az egyén saját rendi jellegű privilégiumaira vonatkozó igényeinek valóra váltását célzó cselekvése összefonódott szélesebb körű szabadságjogokért küzdő mozgalmak törekvéseivel.¹¹²

FORRÁSOK

- Bayerisches Hauptstaatsarchiv Geheimes Hausarchiv, München (BHStA GHA)
Urkunden.
- Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin (GStA PK)
I. Hauptabteilung, Geheimer Rat
Rep. 11. Auswärtige Beziehungen: Akten 10800, 10186.
Brandenburg-Preußisches Hausarchiv (BPH)
Rep. 34. Kurf. Georg Wilhelm TT2.
- Hessisches Staatsarchiv Marburg, Marburg (HStAM)
4 c Hessen-Rheinfels und -Rotenburg.
4 f Hessen-Kassel: Staaten.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
A 57 Libri regii.
E 148 Neoregestrata acta.
E 190 Archivum familiae Rákóczi de Felső-Vadász.
P 108 Esterházy család hercegi ága. Repositorium.
P 1498 Rákóczi–Aspremont család levéltára.
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (MTA KIK)
Ms 4967 Rákóczi-levéltár 17.
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSzK)
Fol. Hung. 1389. Thaly-gyűjtemény.
- Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv, Hannover (NSHStA)
Hann. 91. Kurfürstin Sophie.
- Österreichisches Staatsarchiv, Bécs (ÖStA)
Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)
Reichsadelsakten (RAA).
Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)
Sammlungen und Selekte (SUS).
Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)
Mainzer Erzkanzlerarchiv (MEA).
Oberhofmeisteramt (OMeA).
Ungarische Akten, Allgemeine Akten (UA AA).
- AR I/11 = Lukinich Imre (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára*. I. Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Első osztály: Had- és belügy 11. Budapest, 1935.

¹¹² Bibó 1986 [1971–1972]: 96–101.

- Bethlen Miklós 1979: Olajágot viselő Noé galambja. In: Tárnóc Márton (szerk.): *Magyar gondolkodók 17. század*. Budapest, 283–295.
- Gooss, Roderich (Hg.) 1911: *Österreichische Staatsverträge*. Siebenbürgen. Wien.
- Gualdo Priorato, Galeazzo 1670: *Historia di Leopoldo Cesare, continente le cose più memorabili successe in Europa, dal 1656. sino al 1670*. Vol. 1. Vienna.
- MHHS XXIV: Thaly Kálmán (szerk.): *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai*. II. Monumenta Hungariae Historica: Scriptores, 24. Budapest, 1873.
- Rákóczi Ferenc, II. 1979: Vallomások. Első könyv. (Ford. Szepes Erika.) In: II. Rákóczi Ferenc: *Vallomások. Emlékiratok*. (Szerk. Hopp Lajos.) Budapest, 7–186.
- Sagredo, Giovanni 1694: *Die Neu-eröffnete Ottomannische Pforte [...] Zweytens, Einer wolgefaßten Außführlichen Histori, Der vornehmsten Geschichten aller Ottomannischen Monarchen, vor ihrem ersten Ursprung an biß auf gegenwärtigen Zeit [...]*. Augsburg.
- Szilágyi Sándor 1878: Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. *Történelmi Tár* (1.) 1–84, 271–338, 575–652.
- Szilágyi Sándor (szerk.) 1885: *A linzi béke okirattára*. Budapest.
- Szilágyi Sándor 1889: Levelek és okiratok II. Rákóczy György fejedelem diplomaciai összekötetései történetéhez. *Történelmi Tár* (12.) 326–353, 451–490, 637–677.
- Szilágyi Sándor 1890: Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. Ötödik, hatodik és hetedik közlemény. *Történelmi Tár* (13.) 229–260, 424–455, 597–636.
- Wahrhaftige gründliche Erzehlung: Wahrhaftige gründliche Erzehlung des Fürstlichen Bruder-Streits des weyland ... Carls, Landgrafen zu Hessen Rheinfelss von Wanfriedens beyder Herren Söhne Printz Wilhelms, Subdiaconi u. Dom-Herrn zu Cölln u. Straßburg und Printz Christians, Brigadier von Hessen Cassellischer Reuterey, dero beyderseitiges Erbrecht betreffend...* S. 1.

Főrendi rangemelési oklevelek adatbázis: <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/12rangemelesek.htm> – utolsó letöltés: 2025. február 28.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Antall József 1981: Adatok II. Rákóczi Ferenc házasságkötéséhez. Rákóczi Ferenc ismeretlen levele. Köln, 1694. szeptember 27. *Történelmi Szemle* (24.) 296–301.
- Bibó István 1986 [1971–1972]: Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. III. 1971–1979. (Vál. Huszár Tibor, szerk. Vida István – Nagy Endre.) Budapest, 7–123.
- B. Szabó János 2005: Uralkodóábrázolás az Erdélyi Fejedelemségben: I. Rákóczi György fejedelmi portréja a Történelmi Képcsarnokban. In: Basics Beatrix (szerk.): *Tanulmányok Rózsa György tiszteletére*. Budapest, 47–51.
- Bubics Zsigmond – Merényi Lajos 1895: *Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713*. Budapest.

- Conze, Werner 1972: Adel, Aristokratie. In: Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhardt (Hgg.): *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Bd. 1. A–D.* Stuttgart, 1–48.
- Czech, Vinzenz 2022: „Groß” und „Klein”, „Alt” und „Neu”. Konjunkturen kaiserlichen Fürstungen und die Reaktion der Reichsfürsten. In: Auge, Oliver – Hecht, Michael (Hgg.): *'Kleine Fürsten' im Alten Reich: Strukturelle Zwänge und soziale Praktiken im Wandel (1300–1800).* Berlin, 203–220.
- Czigány István 2011: A Rákóczi-szabadságharc és a közép- és kelet-európai hadihelyzet 1703–1711. *Hadtörténelmi Közlemények* (124.) 1013–1031.
- Czobor Alfréd 1935: A Rákócziak címere és pecsétjeik. *Turul* (53.) 49–65.
- Frank, Karl Friedrich von 1973: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823. Bd. IV. O–Sh.* Senftenegg.
- Franz, Eckhart G. 2005: *Das Haus Hessen: Eine europäische Familie.* Stuttgart.
- Galavics Géza 1988: A mecénás Esterházy Pál. Vázlat egy pályaképhez. *Művészettörténeti Értesítő* (37.) 136–161.
- Gebei Sándor 2007: II. Rákóczi Ferenc titulussai (princeps – dux). In: Muzsnay Árpád (szerk.): *Évfordulós tanácskozások 2007: Az élő Rákóczi.* Szatmárnémeti, 88–96.
- Gross, Lothar 1933: *Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806.* Wien.
- Gueze, Raoul 1982: Livio Odescalchi ed il Ducato del Sirmio. In: Köpeczi, Béla – Sárközy, Péter (a cura di): *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese.* Budapest, 43–50.
- Guszarova, Tatjana 2005: A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői. *Levéltári Közlemények* (76.) 93–148.
- Gyulai Éva 2006: Bocskai címerrepresentációja. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): *„Frigy és békeség legyen...”. A bécsi és a zsitvatoroki béke.* Debrecen, 49–71.
- Gyulai Éva 2025: Egy (majdnem) ismeretlen Rákóczi. Rákóczi Julianna Borbála (1672–1717). In: Medgyesy Zsófia – Mészáros Kálmán – Molnár Sándor (szerk.): *100 éve született Heckenast Gusztáv. A 2022. szeptember 22–23-án megrendezett emlékkonferencia szerkesztett tanulmányai.* [Vaja], 97–185.
- Horn Ildikó 1998: Báthory Zsigmond prágai fogsága (1610–1611). In: Tusor Péter (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére.* Budapest, 266–280.
- Hübner, Johann 1712: *Johann Hübners, rectoris der Schule zu S. Johannis in Hamburg, drey hundert und drey und dreyssig Genealogische Tabellen... 2. Aufl.* Leipzig.
- Jakab Elek 1875: Az utolsó Apafi. *Magyar Történelmi Tár* (21.) 1–336.
- Kármán Gábor 2010: Rákóczi Zsigmond két esküvője. In: Kármán Gábor – Szabó András Péter (szerk.): *Szerencsének elegyes forgása: II. Rákóczi György és kora.* Budapest, 243–269.
- Kármán Gábor 2011: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után.* Budapest.
- Kármán Gábor 2013: Kísérletek svéd szövetség biztosítására II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához. *Hadtörténelmi Közlemények* (126.) 116–131.
- Kármán Gábor 2015: Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburg Katalinnal. *Aetas* (30.) 3. 9–35.

- Kármán Gábor 2016: Pax és pacificatio: Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében. *Történelmi Szemle* (58.) 341–352.
- Klein, Thomas 1987: Die Erhebungen in den weltlichen Reichsfürstenstand 1550–1806. In: Heinemeyer, Walter (Hg.): *Vom Reichfürstenstande*. Köln – Ulm, 137–192.
- Kovács András 2001: Pecsétek vallomása. Bethlen Gábor fejedelem pecséteiről. *Korunk* (12.) 7. 27–37.
- Köpeczi Béla 1982: *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja*. Budapest.
- Köpeczi Béla 1991: *A bujdosó Rákóczi*. Budapest.
- Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes 2004: *II. Rákóczi Ferenc*. 3. kiad. Budapest.
- Lukács, Ladislaus 1990: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae*. V. (1684–1699). Romae.
- Lukinich Imre 1935: [Bevezetés]. In: Lukinich Imre (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc felségáru-lási perének története és okirattára*. I. Budapest, 5–139.
- Makkai László 1954: Bevezetés. In: Makkai László (szerk.): *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai*. Budapest, 10–78.
- Márki Sándor 1907: *II. Rákóczi Ferenc*. I. Budapest.
- Martí Tibor 2015: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál. In: Ács Pál (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és művészet határvidékén*. Budapest, 49–66.
- Mészáros Kálmán 2013: Miért éppen Borsi? Tények, talányok, tévedések II. Rákóczi Ferenc születéséről. *Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve* (23.) 65–78.
- Monok István 1996: *A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660*. Szeged.
- Nagy Iván 1861: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. P–R. Pest.
- Pálffy Géza 2009a: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Debrecen, 9–23.
- Pálffy Géza 2009b: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. *Századok* (143.) 853–882.
- Pálffy Géza 2012: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. In: Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): „... éltünk mi sokáig 'két hazában'...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debrecen, 177–191.
- Papp Sándor 2008: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. *Századok* (148.) 807–848.
- R. Várkonyi Ágnes 1961: *Thaly Kálmán és történetírása*. Budapest.
- Schiller Bódog 1900: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Budapest.
- Schulz, Uwe (Hg.) 1983: *Die Geschichte Hessens*. Stuttgart.
- Sipos Ferenc 2002: A „rebellis” Rákóczi. „A német ruha alatt magyar és valóban hazafiúi szív dobog.” *Századok* (136.) 599–635.
- Strauß, Reinhold 1908: *Chronik der Stadt Wanfried*. Wanfried.
- Szekfű Gyula 1913: *A száműzött Rákóczi*. Budapest.
- Szentpéteri Márton 2001: Perújrafelvétel. Javaslat Thaly Kálmán rehabilitálására. *Iskolakultúra* (11.) 9–23.
- Szilágyi Sándor 1886: *Felső-vadászi Rákóczi Zsigmond 1622–1652*. Budapest.

- Szörényi László 1980: Rákóczi csehországi tanuló évei. In: Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi tanulmányok*. Budapest, 291–315.
- Thaly Kálmán 1881: *II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága 1676–1701. Történeti tanulmány*. Pozsony.
- Thaly Kálmán 1884: A Rákóczi-ház utolsó tagjairól és kihalásáról (Adalékokkal a Felső-Vadászi Rákócziak régibbkori genealógiájához). *Turul* (2.) 89–96.
- Thaly Kálmán 1888: Jávorka Ádám ezredes s a gr. Forgách- és Rákóczi-levéltár. Vázlat a Rákóczi-emigráció történetéből. *Századok* (30.) 291–319, 389–411, 489–504, 585–610.
- Tobler, Felix 2003: Über den Reichsfürstenstand der Familie Esterházy. *Burgenländische Heimatblätter* (65.) 2. 57–75.
- Toma Katalin 2012: Egy dunántúli nagyúr erdélyi kapcsolatai. Nádasdy III. Ferenc és II. Rákóczi György. *Századok* (146.) 1161–1188.
- T. Orgona Angelika 2004: Pecsételés, pecsétkészítés a Rákóczi-szabadságharcban. *Turul* (77.) 116–134.
- Wertner Mór 1891: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I. A–H. Temesvár.